

10.03.2017 TARİHLİ VE 51-VI 3PK SAYILI KANUNLA 1995 KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ ANAYASASI'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN YASAMA VE YÜRÜTME ORGANLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

*Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEDİK**

*Aigerim SERDALİYEVA***

GİRİŞ

Günümüzde Birleşmiş Milletlere üye devletlerin büyük çoğunluğunun hukuki ve siyasi yapısı, Anayasa şeklinde isimlendirilen hukuki metin temel alınarak kurulmaktadır¹. Anayasalar toplumların uzlaşma metinleridir²; uzun soluklu olması amaçlanır ve siyasal sisteme

* Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

1 Michael G. Roskin, Robert L. Cord, James A. Medeiros, Walter S. Jones, **Siyaset Bilimi**, (çev. Atilla Yayla) Adres Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015, s. 104; Yılmaz Aliefendioğlu, **Anayasa Yargısı**, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s. 22.

2 “Ortak Yaşam Paktı”, Bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, **Hangi Anayasa?**, İmge, Ankara 2012, s. 26; Özbudun’a göre ise, anayasa yapımı açısından iki tarzdan söz edilebilir. İlki oйдаşmacı (consensual), diğeri ise çatışmacı tarzdır. Görece bir siyasal sorumluluk duygusunun hakim olduğu oйдаşmacı anayasa yapımında, siyasal grupların büyük çoğunluğu pazarlık, ödünleşme ve uzlaşma yoluyla anayasanın yazımına katılırlar. İdeolojik ve dogmatik amaçların öne çıktığı ve siyasal sorumluluk duygusunun geri plana atıldığı çatışmacı tarzda ise, anayasayı kaleme alabilecek çoğunluğun diğeri siyasal grupları süreçten uzak tutarak kendi görüşlerini empoze etmeleri söz konusudur. Oйдаşmacı anayasa yapımı sürecinde belli başlı aktörlerden hiç biri ortaya çıkan metni “mümkün olan en iyi anayasa” olarak görmeyebilir. Ancak tamamı metni, “ikinci derecede iyi” ve “ehven-i şer” olarak kabul etmelidir. Çağdaş anayasa yapımı örnekleri incelendiğinde, oйдаşmacı tarzın istikrarlı anayasa metinlerine yol açtığı görülmekte iken, çatışmacı tarzda hazırlanan

ilişkin temel ilkeleri koyarlar³. Ayrıntılar anayasa altı düzenlemelere bırakılır. Anayasaların yapılması ve değiştirilmesi iki açıdan güçlük arz eder. Birincisi usule ilişkindir. Anayasalar diğer düzenlemelerden daha zor usullerle oluşturulur. İkincisi ise, toplumun ruhunu yansıtan anayasaların büyük uzlaşılarda gerçekleşmesi gereğidir ki, bu da sosyolojik açıdan çok zordur. Dolayısıyla anayasalar toplumdaki büyük kırılma ve dönüşümleri yansıtır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nde komünizmin çöküşüyle birlikte 15 bağımsız devlet ortaya çıkmıştır⁴. Bu dağılma sonucunda bağımsızlığını kazanan ve siyasal rejimini değiştiren devletlerden biri de Kazakistan Cumhuriyeti'dir. Kazakistan bağımsızlık sonrası ilk anayasasını 1993 yılında yapmıştır. Daha sonra bu anayasa yerine 1995 yılında günümüzde yürürlükte olan Anayasa kabul edilmiştir. Kabul edilen Anayasa Kazakistan'ın siyasal rejiminin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır⁵.

Kazakistan, 1995 yılında anayasasını kaleme alırken devlet başkanı özelinde güçlü yürütme öngörmüştür⁶. Öyle ki devlet başkanının yetkileri demokratik devletlerde alışılmış olanın⁷ ötesindedir⁸. 1995

anayasaların “yeni demokrasilerin pekişmesi ve istikrarı açısından olumlu bir rol oynamadığını düşündürmektedir”. Bkz. Ergun Özbudun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s. 116.

3 Osman Can, **Kurucu İktidar**, Alfa, İstanbul 2013, s. 19; Yücel Oğurlu, “**An Essay on Main Provisions of Constitution of Kazakhstan on Organization of State and Administration**”, *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 1-4, Y. 2001, s. 122.

4 Andrew Heywood, **Siyaset**, (4. Edisyondan çev. Bekir Berat Özipek, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Hasan Yücel Başdemir), Adres Yayınları, 17. Baskı, Ankara 2016, s. 345.

5 Fahri Türk, “**Kazakistan’da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Siyasal Partiler ve Hareketler**”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* C. 4, N. 2, Y. 2012, s. 13.

6 Oğurlu, agm., s. 125.

7 Demokratik devletlerde devlet başkanlarının yetkileri için şu çalışmalar incelenebilir: Serap Yazıcı, **Başkanlık ve Yarı – Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013; Şule Özsoy Boyunsuz, **Başkanlı Parlamenter Sistem: Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçildiği Parlamenter Hükümet Modeli ve Türkiye İçin Tavsiye Edilebilirliği**, XII Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2014; Kemal Gözler, **Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi**, Ekin Kitabevi, Bursa 2001.

8 Oğurlu, agm., s. 125.

Anayasası'nın kabul edilmesinden bu güne kadar yaşanan demokratik siyasal gelişim Kazakistan Anayasası'nın gözden geçirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır⁹. Bu ihtiyaçlar çerçevesinde Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nın dört defa değiştirildiğini belirtmek gerekir.

İlk anayasa değişikliği 1998, ikincisi 2007, üçüncüsü de 2011 yılında gerçekleşmiştir. 1998 yılında, Anayasa'nın 19 maddesi üzerinde değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. Ana hatlarıyla Cumhurbaşkanının, senato ve meclis üyelerinin seçilme yeterliliklerine ve koşullarına ilişkin değişiklik yapılmış; kamu görevlileri için yaş sınırı kaldırılmış; Meclisin on milletvekilinin nispi temsil sistemiyle seçileceği öngörülmüş¹⁰; cumhurbaşkanlığı görev süresi beş yıldan yedi yıla çıkarılmıştır¹¹.

2007 değişikliklerinin¹² daha önemli değişiklikler olduğu iddia edilebilir¹³. Bu değişikliklerde parlamentonun statüsü belirlenmiş ve

⁹ 2002 yılında yazdığı bir makalesinde Diamond, Kazakistan'ın hegemonik-seçimli otoriter bir rejim (hegemonic electoral authoritarian) olduğunu belirtmektedir (Bkz. Larry Jay Diamond, “**Thinking About Hybrid Regimes**”, in *Elections Without Democracy, Journal of Democracy*, V.13, N. 2, April 2002, p. 30). Hekimoğlu'na göre ise, otoriter sistemler ekonomik, sosyal ve politik yapının sınırlı çoğulculuğuyla öne çıkmaktadır (Bkz. Mehmet Merdan Hekimoğlu, **Anayasa Hukukunda Anti Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye**, Detay Yayıncılık, Ankara 2010, s. 91). Freedom House (New York merkezli demokrasiyi izleme örgütü) 2005 yılında yayımladığı raporda Kazakistan'ı “*özgür değil*” şeklinde sınıflandırmış olsa da, Kazakistan'ın uluslararası ekonomiye ve uluslararası politikalara katılımı, bu devleti bariz bir otoriteryanizmden kurtarmaktadır. Bkz. Charles Tilly, **Demokrasi**, Çev. Ebru Arıcan, Phoenix, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 14.

¹⁰ <http://e-history.kz/en/publications/view/723>, E.T. 08.10.2017.

¹¹ Mehmet Yahya Çiçekli, **Eski SSCB Üyesi Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Devlet Başkanının Anayasal Yetkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 26; Koray Ali Konca, “**Kazakistan Ülke Raporu**”, Ankara 2012, http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf, E.T. 08.10.2017.

¹² <http://e-history.kz/en/publications/view/723>, E.T. 08.10.2017.

¹³ 2007 Anayasa değişikliği tasarısının görüşmelerinde Nursultan Nazarbayev anayasa değişikliklerinin temel amacının, Kazakistan'ın gelişmesinin yeni bir aşamasında daha önce başlatılan liberal reformların başarısını sağlayan, kamu ve devlet menfaatlerinin yeni bir dengesini oluşturan, devlet yönetiminde yeni kontrol ve dengeleri geliştiren sistemin hukuki temellerini atmak olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Nursulu Çetin, **Kazakistan Siyasi Sisteminde Başkanlık Modeli**, Öztepe Matbaası, Ankara 2016, s. 32.

hükümetin parlamentoya karşı sorumlu olması düzenlenmiştir¹⁴. Ayrıca meclisin üye sayısı 77'den 107'ye senatonunki ise 39'dan 47'ye yükseltilmiş ve nispi temsil sistemine geçilmiştir. Bu çerçevede Meclisin 98 üyesi nispi temsil sistemine göre parti listelerinden belirlenirken geri kalan 9 üyesinin ise Kazakistan Halk Asamblesi tarafından seçileceği öngörülmüştür¹⁵. Özellikle, nispi temsil sistemine geçilmesi, Kazakistan siyasal yaşamının gerçek anlamda çok partili siyasal sisteme¹⁶ geçmesine katkı sağlayacaktır¹⁷. Kuşkusuz, partilerin hükümetin oluşturulmasında önemlerinin artırılması, parti kurullarının yetkilerinin genişletilmesi gibi hususlar partilerin lehine olan değişikliklerdir¹⁸. 2007 yılında Cumhurbaşkanının görev süresine ilişkin de yeniden bir değişiklik yapılmıştır. Bu süre 7 yıldan 5 yıla indirilmiş ve kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev'e sınırsız seçilme hakkı tanınmıştır¹⁹.

14 İgor Rogov, “Anayasa Değişikliğine İlişkin Yapılan Açıklama”, *Zakon*, 17.03.2017, <https://www.zakon.kz/4849357-igor-rogov-popravki-v-konstituciju.html>, E.T. 17.03.2017.

15 Türk, agm., s. 13.

16 Çok partili siyasal sistem, demokratik siyasal bir modelin en temel özelliklerinden biridir. Bkz. Heywood, age., s. 343 – 344; Şeref İba, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2017, s. 120.

17 Kazakistan'da çok partili siyasal sisteme geçme çerçevesinde Siyasal Partiler Kanunu'nda da değişiklikler yapılmıştır. Öyle ki % 7 ülke barajını aşamasa da ikinci gelen partiye parlamento milletvekili sokma hakkı tanınmıştır. 2007 yılında yapılan parlamento seçimlerinde Nur Otan Partisi oyların % 88,05'ini alırken Birleşik Sosyal Demokratik Parti (BSDP) geçerli oyların sadece % 4,62'sini alabilmiştir. Yapılan dağılımda Nur Otan Partisi 94 sandalye elde ederken, BSDP ise ülke barajını aşamamış olmakla birlikte yeni düzenlemeye göre 5 milletvekilliği elde etmiştir. Bkz. Türk, agm., s. 14.

18 Türk, agm., s. 13.

19 21.05.2007 tarihli 254-III sayılı “Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasına yapılacak Değişiklikler ve Eklentiler” hakkında kanun, 1. madde, 7-8 fıkralar, http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30103613#pos=0;0, E.T. 07.02.2018; 1995 K.C. Anayasası, 42. madde, fıkra 5; Zhenis Kembayev, **Constitutional Law of The Republic of Kazakhstan**, Academpress, Almaty-Astana, 2014; Vladislav Vorobiyov, “Edebi Hak, Kazakistan Parlamentosu, Nursultan Nazarbayev'e sınırsız sayıda seçilmesine izin verdi”, *Rusya Gazetesi-RG.RU*, №4368 (0), 19 Mayıs 2007, <https://rg.ru/2007/05/19/nazarbaev.html>, E.T. 07.02.2018; 28.09.1995 tarihli 2464 sayılı “Kazakistan Cumhuriyetindeki Seçimlere İlişkin Kanun”, 2. Kısım, 10. Bölüm, “Cumhurbaşkanı Seçimleri”, 53. madde, 3. fıkra, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004029#pos=961;-101, E.T. 07.02.2018.

2011 yılında da anayasa, cumhurbaşkanlığı seçiminin belirlenmesi ve yürütülmesi için anayasal çerçevenin oluşturulması amacıyla değiştirilmiştir²⁰.

Dördüncü ve son değişiklikler 2017 yılında yapılmıştır. Bu değişiklikler, Cumhurbaşkanına ait bazı yetkilerin hükümet ile yasama organına devredilmesine ilişkindir. Böylece parlamentonun yetkileri artırılarak kuvvetler arasında denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu değişiklikler, yargı teşkilatı ve yerel yönetimlere ilişkin önemli hususlar da içermektedir. 2017 yılında Anayasa'nın toplam 25 maddesinde değişiklik yapılmıştır. Kazakistan Anayasası'nın 98 maddeden oluştuğu göz önünde bulundurulursa Anayasanın dörtte birinin değişikliğe uğradığı görülmektedir. Sadece bu nicelik tespiti bile bu değişikliklerin önemini ortaya koymaktadır. 1998 yılından bu tarafa Anayasa'nın büyük oranda değiştiğinin altını çizmek gerekir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından itibaren gerçekleşen dördüncü anayasa değişikliği bu devletin demokratik devlet olma yolunda halen gelişme aşamasında olduğunu göstermektedir²¹. Makalede yasama ve yürütme organlarına ilişkin değişiklikler incelenerek gelişme süreci bu çerçevede ortaya konmak istenmiştir.

Anayasaların temelde iki konuyu düzenlediği bilinmektedir. Bunlar devlet iktidarını sınırlamak²² ve böylece kişilerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktır²³. Bu iki konu anayasacılık hareketlerinin amacını oluşturmaktadır²⁴. Anayasalar devlet iktidarını sınırlandırırken devlet içerisinde hangi kişi, kurum ve organın hangi

²⁰ <http://e-history.kz/ru/publications/view/723>, E.T. 08.10.2017.

²¹ Roskin ve diğerlerine göre kısa süreler içerisindeki sık anayasa değişiklikleri, ilgili devletteki istikrarsızlığa ve kendi insanların aklına ve gönlüne anayasanın yerleşmediğine işaret eder. Bkz. Roskin, Cord, Medeiros, Jones, age., s. 105.

²² Özbudun'a göre, anayasal devlet tanımı sınırlı devlet tanımıyla eşanlamlıdır. Bkz. Ergun Özbudun, **Anayasacılık ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 5.

²³ Ayhan Döner, "**Yeni Anayasa Sürecinde Hükümet Sistemi Sorunu**", *İstikrar ve Temsil Paradigmaları Çerçevesinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye*, (Editör: Prof. Dr. N. Talat Arslan), Alfa Aktüel, Ankara 2013, s. 101; Roskin, Cord, Medeiros, Jones, age., s. 108.

²⁴ Şeref İba, Abbas Kılıç, **Anayasa Yargısı Dersleri**, Turhan Kitabevi, Ankara 2017, s. 7.

yetkilerle donatılacağını ve bu yetkilerin ne gibi sınırlarının olacağını belirtir²⁵. Bu, devletin siyasal yapılanmasını ortaya koyan yasama ve yürütme organlarının görev, yetki ve sorumluluklarının belirlenmesidir. Ayrıca anayasalar siyasal yapılanma karşısında kişilerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alacak mekanizmayı da kurarlar²⁶. Bu mekanizma hukuki yapılanmadır ve yargı organı şeklinde ifade edilebilir. Bu çalışmada 2017 yılında Kazakistan’da yapılan anayasa değişikliğinin siyasal yapılanma boyutu ele alınmaya çalışılmıştır.

I. 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNİ DOĞURAN SÜREÇ VE DEĞİŞİKLİĞİN AMAÇ VE KAPSAMI

A. Genel Olarak

25 Ocak 2017 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, televizyonlarda yaptığı halka sesleniş konuşmasında, Kazakistan’ın bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren güçlü bir başkanlık sistemiyle yönetildiğini belirtmiştir²⁷. Bunun, yeni bir devlet ve yeni bir kimlik inşasında kabul edilebilir olduğunu, ancak günümüzde siyasal düzenin daha fazla demokratikleşmesi ve başkanın elinde toplanmış olan devletin temel yetkilerinin değişik kurumlar arasında dağıtılması için bir anayasa değişikliğinin yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca, hükümetin kurulma aşamasında parlamentoyu daha da güçlendirmek gerektiğine vurgu yapmıştır²⁸. Devlet başkanının bu açıklamalarından hareketle anayasa değişikliğinin temel konusunun hükümet biçimi, amacının da devlet başkanının yetkilerinin sınırlandırılarak yasama organının yetkilerinin artırılması olduğu anlaşılmaktadır. Temel amaç bu olmakla birlikte, Anayasa’nın birçok maddesinde kapsamlı değişiklikler yapıldığı görülmektedir.

25 Döner, agm., s. 101.

26 İbrahim Kaboğlu, **Anayasa Yargısı: Avrupa Modeli ve Türkiye**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, s. 13.

27 Egemen Kazakistan, “**Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev’in Devletin Temel Güçlerin Yetki ile Görevlerinin Organlar Arasında Paylaşılması Konusunda Mesajı**”, 26.01.2017, No 17 (28396); http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/obrashchenie-prezidenta-respubliki-kazahstan-po-voprosam-pereraspredeleniya-polnomochii-mezhdu-vetvyami-vlasti E.T. 15.02.2017.

28 Egemen Kazakistan, 26.01.2017, No 17 (28396).

Bu mesajın ardından Cumhurbaşkanı, “25.01.2017 Tarihli ve 141 Sayılı Karar”²⁹ kabul edip, anayasa değişikliklerine ilişkin komisyonun çalışmalarına başlamasını uygun görmüştür. Çalışma sonucunda Cumhurbaşkanının dış politika, milli güvenlik ve savunma alanlarındaki yetkisinin devam edeceği, fakat sosyo-ekonomik süreçlerdeki yetkilerinin hükümete devredilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Nazarbayev, Anayasa değişikliğine ilişkin düşüncesini “Cumhurbaşkanının bazı yetkilerini devretme kararını bilinçli olarak aldım ve bunu da etkin, istikrarlı ve modern bir yönetim sistemini kurmak amacıyla yaptım” diye açıkladı³⁰. Böylece Anayasa’nın 91. maddesinin 1. fıkrasına³¹ dayanarak Cumhurbaşkanı anayasa değişikliğine ilişkin kanun teklifinde bulundu. Arkasından Hükümet tarafından hazırlanan anayasa değişikliğine ilişkin kanun tasarısı kamuoyuna sunuldu ve bir ay boyunca tartışılması sağlandı³².

-
- 29 Egemen Kazakistan, “*Anayasa Değişikliğine İlişkin Kanun Tasarısının Kamuoyuna Sunulmasına ve Tartışılmasına*” yönelik 25.01.2017 tarihli 141 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 26.01.2017 No 17 (28396).
- 30 Azattık, “*Nazarbayev’in Reformu: Dengeler ve Karşı Güçler*”, <http://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-nazarbaev-peredacha-polnomochii/28259280.html>, E.T. 25.01.2017; Zhuldyz Almatbayeva, “*Kazakistan’da Anayasa Değişikliği, Ne Değişecek?*”, REGNUM, 2017, E.T. <https://regnum.ru/news/polit/2231477.html>, E.T. 17.06.2017.
- 31 “*Kazakistan Anayasasına değişiklik ve ilaveler, Cumhurbaşkanının kendi teşebbüsü, Parlamento veya Hükümetin teklifi üzerine almış olduğu kararla gerçekleştirilen Cumhuriyet referandumuyla yapılabilir. Anayasa değişikliği ve ilavelerine ilişkin tasarı, Cumhurbaşkanı tarafından Parlamentonun görüşüne sunma kararı alırsa, cumhuriyet referandumuna sunulamaz. Bu durumda Parlamento, Anayasada öngörülen şekilde karar alır. Eğer Cumhurbaşkanı, Parlamentonun Anayasaya değişiklikler ve ilaveler yapılmasına ilişkin teklifini Cumhuriyet referandumuna çıkarmayı reddederse, Parlamento her bir parlamento kamarasının üye tam sayısının beşte dört çoğunluğuyla Anayasaya değişiklikler ve ilaveler yapılmasına ilişkin kanun kabul edebilir. Bu durumda Cumhurbaşkanı kanunu imzalar ve Cumhuriyet referandumuna çıkarır. Bu referandum, referanduma katılma hakkına sahip vatandaşların yarısından fazlasının oylamaya katıldığı durumda gerçekleşmiş sayılır. Cumhuriyet referandumuna çıkarılmış Anayasa değişiklik ve ilaveleri, iller, şehirler ve başkentin vatandaşlarının üçte ikisinin oylama katılması ve katılanların yarısından fazlasının lehte oy vermesiyle kabul edilmiş sayılır.*”
- 32 Zhuldyz Almatbayeva, “*Kazakistan’da Anayasa Reformu Kozmetik Onarım mı Yoksa Sermaye Onarımı mı?*”, REGNUM, 03.03.2017, <https://regnum.ru/news/2245213.html>, E.T. 17.06.2017.

B. Değişikliğin Kapsamı

Kazakistan Anayasası'nın 91. maddesine dayanarak Cumhurbaşkanı, anayasa değişikliklerinin referandum veya parlamento çoğunluğu yoluyla gerçekleşebileceği ve gündemdeki değişikliğin sadece parlamentoda ele alınacağını ifade etti³³. Parlamento, anayasa değişikliğine ilişkin yasa tasarısını 3 ve 6 Mart 2017 tarihleri arasında iki oturumda görüştü. Yapılan oturum sonucunda yasa tasarısı 9 Mart 2017 tarihinde parlamentonun salt çoğunluğu ile kabul edildi. Kabul edilen 51-VI 3PK sayılı kanun, 10 Mart 2017 tarihinde Cumhurbaşkanıca imzalanıp 14 Mart 2017 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi³⁴.

Yapılan anayasa değişikliğinin önemli oranda Cumhurbaşkanı, Hükümetin ve Parlamentonun işleyişi ile ilgili olduğu görülmektedir. Dış politika ve güvenlik dışında, Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkilerinden ekonomi ve yerel yönetimler konusunda bazıları kaldırılmış veya bakanlar kuruluna devredilmiştir.

Anayasa reformuyla ilgili çalışma grubunun başkanı olan Cumhurbaşkanlığı İdaresi Başkanı Adilbek Zhakybekov 2017 yılı anayasa değişikliklerini beş gruba ayırmaktadır. Bunlar, “*parlamentonun rolünü arttırmak*”, “*güçlerin yeniden dağıtılması*”, “*yargı sistemi ve savcılığa ilişkin revizyon*”, “*yerel hükümet ve özerk organların yapısını geliştirmek*” ve “*anayasal sistemin temellerini korumak için mekanizmalarını güçlendirmek*”dir³⁵.

Genel olarak özetlememiz gerekirse, anayasadaki düzenlemeler şunlardır:

33 Botakoz Kopbaev, “**Anayasa Reformu Tartışıldı mı?**”, 06.03.2017. http://exclusive.kz/a_vy_obsuzhdali_reformu_konstitucii, E.T. 29.03.2017; Bahitcan Toleubekova, “**2017 Anayasa Reformu: Sorunlar ve Çözümler**”, <http://group-global.org/ru/publication/64963-konstitucionnaya-reforma-2017-goda-problemy-i-resheniya>, E.T. 15.09.2017.

34 ZAKON, 06.03.2017, <https://www.zakon.kz/4847412-parlament-rk-prinjal-popravki-v.html> E.T. 15.03.2017; 10 Mart 2017 tarihli 51-VI 3PK sayılı “**Kazakistan Cumhuriyetinin Anayasa Değişikliğine İlişkin Kanun**” <http://www.nomad.su/?a=3-201703140040>, E.T. 15.03.2017.

35 <https://www.zakon.kz/4847182-kakie-izmeneniya-budut-vneseny-v.html>, E.T. 12.11.2017.

“Genel Hükümler” kısmında 2. maddeye ekleme yapılmış³⁶ ve 4. madde değiştirilmiştir³⁷.

- 36 Anayasa'nın 2. maddesine 3-1. fıkrası eklenmiştir (“**m.2, f. 3-1. Astana şehrinde Anayasal kanunlara uygun bir şekilde mali alanda özel kanunlar çıkarılıp uygulanabilir.**”). Eklenen yeni fıkra ile Astana şehrinde mali alanlarda özerk kanunlar çıkarılabilir. Kazakistan Anayasasının 2. maddesinin 1. fıkrasına göre Kazakistan Cumhuriyeti üniter bir devlettir. Sadece başkentte uygulanacak özel düzenlemeler çıkarılması özerk statü oluşturulduğu anlamına gelmez ve üniter devlet ilkesiyle çelişmez. Zira bir devletin bölgesel devlet kabul edilmesi için merkez teşkilatından ayrı yasama ve yürütme organına sahip özerk statülü yerel topluluk veya topluluklarının bulunması gerekir. Bkz. Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**, 16. Bası, Beta Basın Yayım, İstanbul 2013, s. 146-147; İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, 11. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 160-163; Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, 5. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2014, s. 215-216; Abdurrahman Eren, **Anayasa Hukuku Ders Notları**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından basılmıştır, İstanbul 2014, s. 87-88. Anayasa Konseyi üyelerinin yaptığı açıklamalara göre (Rogov, agw), bu fıkranın eklenmesi sayesinde Astana şehrinde uluslararası “ASTANA” finans merkezi oluşturulmuş ve bu durum sermayenin daha etkin kullanılabilmesi için anayasal olarak güvence altına alınmıştır. Artık Astana şehrinde mali alanda ayrı yasalar uygulanabilir (Rogov, agw.).
- 37 1995 Anayasasının 4. maddesi 3. fıkrasının eski hali şu şekildedir: “*Cumhuriyet tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalar, kanunlardan üstündür ve uluslararası anlaşmanın uygulanmasının bir kanunun yayımlanmasına bağlı olduğu durumlar hariç, doğrudan uygulanır.*” Aynı hüküm 2017 değişiklikleriyle revize edilmiştir. Buna göre: “*Cumhuriyet tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalar, kanunlardan üstündür. Uluslararası anlaşmaların Kazakistan Cumhuriyetinde uygulanma prosedürü ile şartları Kazakistan Cumhuriyetinin yasalarıyla belirlenir.*” Anayasanın 4. maddesinin 3. fıkrasına ilişkin yapılan değişiklik cumhuriyet tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalara ilişkindir. 1995 Anayasası'nın ilk halinde uluslararası anlaşmaların kanunlardan üstün olduğu belirtilmiş, uygulanması bir kanunun yayımlanmasına bağlı olan durumlar dışında, anlaşmanın doğrudan uygulanabileceği belirtilmiştir. Değişiklikte anlaşmaların yeri konusunda her hangi bir değişiklik yapılmamakta, uygulama yasalara bırakılmaktadır. Anayasa Konseyinin yapmış olduğu açıklamaya göre bu şekilde yapılan düzenlemenin amacı 1969 Viyana Sözleşmesine uymaktır. Kazakistan Cumhuriyeti Viyana Sözleşmesine 31 Mart 1993 tarihinde üye olup, sözleşmeye dair yükümlülükleri kabul etmiştir. Viyana Sözleşmesine göre tarafların yürürlükte olan uluslararası anlaşmaların eksiksiz yerine getirilmesi “*pacta sunt servanda*” ilkesine tabidir (1969 Viyana Sözleşmesi, 3. Kısım, 1. Bölüm, 26. madde, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml, E.T. 15.09.2017; Rogov, agw.). Dolayısıyla bu husus, anayasa güvence altına alınmıştır.

“İnsan ve Vatandaş” başlıklı İkinci Kısımda da değişiklik yapılmıştır. Vatandaşın vatandaşlığından yoksun bırakılma durumuna ilişkin olarak 10.³⁸ ve 39.³⁹ maddelerde değişiklik yapılmıştır.

38 1995 Anayasasının 10. maddesi 2. fıkrasının eski hali şu şekildedir: “Kazakistan Cumhuriyetinin vatandaşı hiçbir şekilde vatandaşlıktan, vatandaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılmaz, ayrıca Kazakistan Cumhuriyetinden sınır dışı edilemez.” Aynı hüküm 2017 değişiklikleriyle revize edilmiştir. Buna göre: “Kazakistan Cumhuriyetinin vatandaşı hiçbir şekilde vatandaşlıktan, vatandaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılmaz, ayrıca Kazakistan Cumhuriyetinden sınır dışı edilemez. **Sadece Terör eylemlerinin yapılması ve Kazakistan Cumhuriyetinin varlığına ağır zarar vermesine dair mahkeme kararı alması durumunda vatandaşlığından yoksun bırakılabilir.**” Anayasanın 10. maddesinin 2. fıkrasına dair yapılan değişiklikler görüldüğü üzere her hangi bir fiilin mahkeme tarafından terör veya ülkenin varlığına ağır zarar vermesi gibi karara bağlanması durumunda vatandaşın vatandaşlığından yoksun bırakılacağı söz konusudur. Kazakistan Cumhuriyeti bilindiği üzere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne üye değildir (Saula İsabayeveva, “*Adaleti Bulamayan Kazakistanlılar Nereye Başvurabilir*”, 2012, <https://www.zakon.kz/4502470-kuda-mogut-obratitsja-kazakhstancy-ne.html>, E.T. 16.08.2017.) Bu değişiklikle vatandaşlık hakkına ilişkin düzenlemenin ilk halinde herhangi bir sınırlama sebebi bulunmazken iki özel sınırlama sebebi getirilmiştir. Dolayısıyla vatandaşların terör örgütü veya devletin çıkarlarına ağır zarar vermesi gibi suçun tanımlanması durumunda vatandaşın vatandaşlığından yoksun bırakılabilmesi söz konusudur.

Liberal anayasacılık geleneğinin temel hak ve özgürlüklerin koruması bakımından önemli bir kazanımı olan “*hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının güvence ölçütleri*” Kazakistan Anayasası’nda oldukça sınırlı bir şekilde düzenlenmiştir. Kazakistan Anayasası’nın 39. maddesinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması için şu hükümler öngörülmüştür; “1. İnsan ve vatandaş hak ve özgürlükleri, sadece anayasal düzen, kamu düzeni, insan hakları ve özgürlükleri, halkın sağlığı ve ahlaki değerleri korumanın gerektirdiği hallerde ve sadece kanunlarla sınırlanabilir. 2. Milletlerarası barışı ihlal edebilecek her türlü eylem Anayasaya aykırıdır. 3. Siyasi gerekçelerle hiç bir şekilde insan hakları ve özgürlükleri sınırlandırılmaz. Anayasanın 11, 13-15. maddelerinde ve 16. maddesinin 1.fıkrasında, 17, 19, 22. maddelerinde, ayrıca 26. maddesinin 2. fıkrasında öngörülen hak ve özgürlükler hiç bir şekilde sınırlandırılmaz.”

Görüldüğü gibi hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında sınırlamanın sınırı olarak, “*kanunilik*” ve “*siyasi gerekçelerle temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmayacağı*” belirtilmiştir. Dolayısıyla hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında güvence ölçütlerinin yetersiz olduğu iddia edilebilir. Bu noktada yargı organlarının yaklaşımı önem arz edecektir. Adil yargılamaya yapılmazsa ve mahkemeler hak temelli yorum ilkesini benimsemezlerse bu değişiklik vatandaşlık hakkının telafisi mümkün olmayacak bir biçimde kaybına yol açabilir. Hemen aşağıda ifade edileceği gibi vatandaşlık hakkı 2017 değişikliği öncesi sınırsız bir haktı. Özel sınırlama sebepleri bulunmadığı gibi 39. madde çerçevesinde genel sınırlama nedenlerinden de muaf tutulmuştu. Kazakistan Anayasası’na göre, tıpkı 2001 değişikliği öncesinde 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda olduğu gibi, Kazakistan anayasal sisteminde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında

“kademeli sınırlandırma sistemi” uygulanmaktadır. Buna göre hem hak ve özgürlüklerin düzenlendiği maddelerde her hak ve özgürlüğe özgü özel sınırlama sebepleri öngörülmüştür; hem de 39. maddenin ilk fıkrasında, “*anayasal düzen, kamu düzeni, insan hakları ve özgürlükleri, halkın sağlığı ve ahlaki değerleri korumanın gerektirdiği haller*” şeklinde sayılan genel sınırlama sebeplerine göre de temel hak ve özgürlükler sınırlandırılabilir. Bazı hak ve özgürlükler ise 39. maddenin 3. fıkrasının son cümlesine göre her hangi bir sınırlandırmaya tabi tutulmamaktadır. Değişiklikten önce, 10. madde de hiçbir şekilde sınırlandırılmayacak maddeler arasında sayılmaktaydı. 2017 değişiklikleriyle 10. maddeye özel sınırlama sebepleri öngörülmüş ve hiç bir şekilde sınırlandırılmayacak haklar kategorisinden çıkarılmıştır. Böylece 39. maddenin birinci fıkrasında ifade bulan genel sınırlama sebepleri artık 10. madde için de geçerlidir. Bu madde de düzenlenen vatandaşlık hakkı hem değişiklikle getirilen “*Terör eylemlerinin yapılması ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin hayat çıkarlarına ağır zarar vermesine dair mahkeme kararı alması*” şeklindeki özel sınırlama sebeplerine hem de 39. maddenin 1. fıkrasında belirtilen, “*anayasal düzen, kamu düzeni, insan hakları ve özgürlükleri, halkın sağlığı ve ahlaki değerleri korumanın gerektirdiği haller*” şeklinde sayılan genel sınırlama sebeplerine göre sınırlandırılacaktır. Bu açıklamalardan hareketle vatandaşlık hakkının koruma alanının daraltılmış olduğu iddia edilebilir.

- 39 Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasını düzenleyen 39. maddenin 2. ve 3. fıkralarında değişiklik yapılmıştır. Bu iki fıkranın değişiklikten önceki hali şu şekildedir: “2 -) Milletlerarası barışı ihlal edebilecek her türlü eylem anayasaya aykırıdır.” ve “3 -) Siyasi gerekçelerle hiç bir şekilde insan hakları ve özgürlükleri sınırlandırılmaz. Anayasanın 10, 11, 13-15. maddelerinde ve 16. maddesinin 1. fıkrasında, 17, 19, 22. maddelerinde, ayrıca 26. maddesinin 2. fıkrasında öngörülen hak ve özgürlükler hiç bir şekilde sınırlandırılmaz.” İlgili fıkraların yeni halleri: “2 -) Milletlerarası ve **dinlerarası** barışı ihlal edebilecek her türlü eylem anayasaya aykırıdır.” ve “3 -) Siyasi gerekçelerle hiç bir şekilde insan hakları ve özgürlükleri sınırlandırılmaz. Anayasanın 11, 13-15. maddelerinde ve 16. maddesinin 1. fıkrasında, 17, 19, 22. maddelerinde, ayrıca 26. maddesinin 2. fıkrasında öngörülen hak ve özgürlükler hiç bir şekilde sınırlandırılmaz.” Anayasanın 39. maddesinin 2. fıkrasına milletlerarası kelimesinin yanına dinler arası kelimesi eklenerek bu konularda barışı ihlal edebilecek her türlü eylem yasaklanmıştır. Böylece çok uluslu Kazakistan’da ırk dışında dinle alakalı yapılan her hangi bir ayrımcılık, protesto, dışlama gibi fiillerin de yasaklanması anayasal bir gerekçeye bağlanmıştır. Kazakistan Anayasası’nda din ve vicdan özgürlüğü doğrudan güvence altına alınmış değildir. “*Dinler arası barışı ihlal edebilecek her türlü eylem*” ifadesi oldukça geniş ve subjektiftir. Her türlü dini faaliyetin yorum yoluyla bu yasak içerisine sokulması mümkün olabilir. Anayasada bu hak ve özgürlüğün güvence altına alınmamış olduğu da dikkate alınırsa bu düzenleme hak ve özgürlükleri sınırlayıcı sonuçlara yol açabilir. Elbette bu noktada Anayasa Konseyi’nin ve yargı organlarının yorumu belirleyici olacaktır.

Anayasa’nın 39. maddesinde yapılan bir diğer değişiklik 3. fıkraya ilişkindir. Bu madde temel hak ve özgürlüklere ilişkin genel düzenlemeler içerir. Bir önceki dipnotta bu maddeden kısmen bahsedilmiştir. Değişikliğe konu olan bu fıkrada tüm

Anayasada “Cumhurbaşkanı” başlıklı Üçüncü Kısımda 41., 44. ve 45. maddeler üzerinde değişiklik yapılmıştır. Bunlar Cumhurbaşkanının görevi ile yetkilerinde kısıtlamaya veya görev ve yetkilerinin yasama ile yürütme organlarına devredilmesine ilişkindir.

Anayasada “Parlamento” başlıklı Dördüncü Kısım’da yasama organı ile ilgili 49., 53., 55., 57. ve 61. maddelerde çeşitli düzeyde değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerle yasama yetkisi parlamentoya bırakılmıştır.

Anayasada “Hükümet” başlıklı Beşinci Kısımda yer alan 64., 66., 67. ve 70. maddelerinde de değişiklikler yapılmıştır. Hükümetin sorumluluğuna ve Cumhurbaşkanıyla olan ilişkilerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Anayasa’da, “Anayasa Konseyi” başlıklı Altıncı Kısımda 72.⁴⁰, 73.⁴¹ ve 74.⁴² maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Değişiklikler,

hak ve özgürlüklerin siyasi gerekçelerle sınırlandırılmayacağı belirtilirken; son cümlede bazı hak ve özgürlüklerin hiçbir şekilde sınırlandırılmayacağı bu hak ve özgürlükler tek tek sayılarak belirtilmiştir. Daha önce bu hak ve özgürlükler içerisinde yer almış olan 10. madde 2017 değişiklikleriyle çıkarılmıştır. 10. maddenin 1. fıkrası: “Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşlığı, kanuna uygun olarak edinilir veya sona erer, edinme esası ve nedenine bakılmaksızın tek ve eşittir” şeklinde düzenlenmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrası ise “Kazakistan Cumhuriyetinin vatandaşı hiçbir şekilde vatandaşlıktan, vatandaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılmaz, ayrıca Kazakistan Cumhuriyetinden sınır dışı edilemez” şeklindeydi. Bu fıkra değişikliğe uğramış olup anayasa değişikliklerinden sonra yapılmış olan düzenlemelerle çatışmaması amacıyla (39. maddenin) üçüncü fıkradan bu madde (10. madde) çıkarılmıştır.

40 72. maddenin 2. fıkrasında değişiklik yapılmıştır. Maddenin eski hali: “Anayasa Konseyi bu Anayasanın 78. maddesinde öngörülen durumlarda mahkemelerin başvurularını görüşür.” Maddenin değişiklikten sonraki hali: “Anayasa Konseyi Cumhurbaşkanının başvurularını Anayasanın 44. maddesinin 10-1 fıkrasında öngörülen durumlarda ve Anayasanın 78. maddesinde öngörülen durumlarda da mahkemelerin başvurularını görüşür.” Anayasa’nın 72. maddesinin 2. fıkrasında yapılan değişiklik Anayasa Konseyine yapılan başvuruların genişletilmesiyle ilgilidir ve 44. madde de yapılan değişikliğe uyum niteliğindedir. Anayasada, Anayasa Konseyine soyut norm denetimi yoluyla kimlerin başvurabileceği belirtilmiştir. 72. maddenin 1. fıkrasına göre Anayasa Konseyi, Kazakistan Cumhurbaşkanının, Senato ve Meclis Başkanlarının, Parlamento üye tam sayısının en az beşte birinin ve Başbakan’ın başvurusu üzerine harekete geçmektedir. Bu maddeye göre yukarıda sayılan sülhlerin başvurusu üzerine Anayasa Konseyi; Cumhurbaşkanı, Parlamento milletvekilleri seçimlerinin ve Cumhuriyet referandumunun yapılmasına ilişkin uyuşmazlıkları çözüme bağlar; Parlamentoda kabul edilmiş kanunların, imzalanmadan önce, Kazakistan Anayasası’na uygun olup olmadığını görüşür; Parlamento ve onun Kamaralarının kararlarının Anayasa’ya uygunluğunu inceler; onaylanmadan önce Kazakistan’ın uluslararası antlaşmalarının

Anayasa'ya uygunluğu hakkında görüş bildirir; Anayasal normların resmi yorumunu yapar; Anayasa'nın 47. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında öngörülen durumlarda görüş bildirir. (47. maddenin 1. ve 2. fıkraları şu şekildedir: “1. Kazakistan Cumhurbaşkanı hastalık nedeniyle devamlı olarak görevlerini yerine getiremediği hallerde zamanından önce görevinden alınabilir. Bu durumda, Parlamento her iki kamaradan eşit sayıda üyeden ve ilgili tıp dallarında uzmanlardan oluşan bir komisyon kurar. Cumhurbaşkanının zamanından önce görevinden alınmasına ilişkin karar, Parlamento Kamaralarının bileşik toplantısında söz konusu komisyon görüşü ve belirlenmiş anayasal prosedürlere uyulmasına ilişkin Anayasa Konseyinin görüşü esas alınmak suretiyle, her Kamaranın üye tam sayısının en az dörtte üç çoğunluğuyla kabul edilir. Cumhurbaşkanı görevlerini yerine getirirken işlemiş olduğu eylemlerden dolayı sadece vatana ihanet dolayısıyla sorumlu tutulabilir. Bu nedenle parlamento tarafından uzaklaştırılabilir. Suçlama ve ilgili tahkikat için karar, milletvekillerinin üye tam sayısının en az üçte birinin isteği üzerine Meclis milletvekilleri üye tam sayısının en az yarısından fazlasının oyuyla alınır. Suçlamayla ilgili tahkikat, Senato tarafından düzenlenir ve sonuçlar Senatunun üye tam sayısının en az yarısından fazlasının oyuyla, Parlamento Kamaralarının bileşik toplantısının görüşüne sunulur. Bu konuda nihai karar, ithamın gerekçeliğine ilişkin Yüksek Mahkeme görüşünün ve belirlenmiş anayasa prosedürlerine uyulmasına ilişkin Anayasa Konseyinin görüşünün olması şartıyla Parlamento Kamaralarının bileşik toplantısında, her iki Kamaranın toplam üye sayısının en az dörtte üçünün oyu ile kabul edilir. Suçlama tarihini izleyen iki ay içinde nihai karar alınmadığı durumda, Cumhurbaşkanına yöneltilen itham reddedilmiş sayılır. Cumhurbaşkanının vatana ihanetle suçlanmasının her hangi bir aşamada reddi, bu konunun görüşülmesini isteyen Meclis milletvekillerinin yetkilerinin zamanından önce sona ermesi sonucunu doğurur.”) 72. maddenin 2. fıkrasında yapılan değişiklikle diğer sülhlerin dışında Cumhurbaşkanına 72. maddenin 1. fıkrasında sayılanların ötesinde de iki durumda başvuru imkanı getirilmiştir. Bu iki durum Anayasa'nın 44. maddesinin 10-1. fıkrasındaki yeni eklemelerdir. Bunlar: İnsan haklarını, ulusal güvenliği, egemenliği ve devlet bütünlüğünü korumak amacıyla, yürürlüğe giren kanunun veya diğer hukuki düzenlemelerin anayasaya uygunluğunun incelenmesi için, diğeri de anayasasının 91. maddesinin 3. bendinde belirlenen durumlarda (91. maddenin 3. fıkrası şu şekildedir: “Anayasa değişiklikleri ve ekleri 2. maddeye uyulduğuna dair Anayasa Konseyinin görüşü alındıktan sonra referandum ile veya Parlamento tarafından gerçekleşir.”) görüş almak için Anayasa Konseyine başvurabilmesidir. Bu değişiklik Anayasa'nın 44. maddesinin 10-1. fıkrasındaki eklemeyi tamamlayan ve Anayasasının iç tutarlılığına yönelik bir değişikliktir.

- 41 Anayasasının 73. maddesinin 4. fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Kaldırılan fıkra: “Anayasa Konseyi kararına tamamen veya kısmen Cumhurbaşkanı itiraz edebilir ve bu itirazlar anayasa konseyi üye tam sayısının üçte ikisinin oyu ile aşılır. Cumhurbaşkanının itirazı giderilemezse Anayasa Konseyinin kararı kabul edilmemiş sayılır.” 73. maddenin 4. fıkrası kuvvetler ayrılığı ilkesi ve hukuk devleti açısından sorunlu bir düzenlemeydi. Anayasa Konseyi'nin vermiş olduğu karara Cumhurbaşkanı kısmen veya tamamen itiraz edebiliyordu. Bu itirazı anayasa konseyi üye tam sayısının üçte ikisinin oyu ile aşabiliyordu. Aksi durumda

yasalaşan herhangi bir kanunun, insan hak ve özgürlüklerini ihlal ettiğine dair tespit edilmesi amacıyla cumhurbaşkanına anayasa konseyine başvuru yapmasına hak tanınmıştır.

Anayasa'nın 7. kısımda yargı organı ile ilgili 79.⁴³, 81.⁴⁴ ve 83.⁴⁵ maddelerde değişiklikler yapılmıştır. Bunlar, Yargıtay'ın faaliyetleri ile atamalarında aranan koşullara ilişkin değişikliklerdir.

Cumhurbaşkanının itirazı kabul edilmek zorundaydı. Görüldüğü gibi yargı organının bir kararı yürütme organının itirazıyla iptal edilmekteydi. Yürütme ve yargı arasındaki bu geçirgenliğin kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından ve yargı bağımsızlığına müdahale olduğu göz önünde bulundurulursa, hukuk devleti açısından kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Nitekim 75. maddenin birinci fıkrasına göre: “Kazakistan Cumhuriyeti’nde yargılama, sadece mahkemeler tarafından yerine getirilir.” Bu maddenin kaldırılması anayasa konseyinin tarafsız bir faaliyet sürdürebilmesini sağlayacaktır.

42 74. maddenin 2. fıkrası değiştirilmiştir. İlgili maddenin değişiklikten önceki hali şu şekildedir: “Anayasayla belirtilen insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerini ihlal edenler dâhil Anayasaya aykırılığı saptanan kanunlar ve diğer **normatif** yasal işlemler iptal edilir ve uygulanamaz.” Yeni hali: “Anayasayla belirtilen insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerini ihlal edenler dâhil Anayasaya aykırılığı saptanan kanunlar ve diğer yasal işlemler iptal edilir ve uygulanamaz.” Bu değişiklikte Anayasanın 74. maddesinin 2. fıkrasından sadece bir kelime çıkarılmıştır. Bu fıkranın 2017 yılından önceki halinde anayasaya aykırı “*normatif yasal işlemler*”in iptal edileceğinden ve uygulanmayacağından söz edilmekteydi. 2017 değişiklikleriyle “*normatif*” ifadesi anayasadan çıkarılmıştır. Norm kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “*yargılama ve değerlendirmenin kendisine göre yapıldığı ölçüt, uyulması gereken kural, düzgi.*” şeklinde tanımlanmıştı (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a1ad053f39019.10877575, E.T. 15.11.2017). Bilindiği gibi norm, kural anlamına gelmektedir. Normatif de “*normlarla ilgili*” olan şekilde tanımlanabilir (Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara 1996, s. 623.). Dolayısıyla 2017 öncesindeki ifadeden yalnızca “*kural işlemlerin*”, diğer bir ifadeyle sadece genel, objektif ve kişilik dışı kural koyan işlemlerin iptal edileceği ve uygulanamayacağı anlamını çıkarmak mümkündür. Oysa bu durum anayasadaki çeşitli hükümlerle çelişmekteydi. Değişiklikle birlikte bu uyumsuzluk giderilmiştir.

43 79. maddenin 3. fıkrası değiştirilmiştir. Değişiklik öncesi fıkranın hali: “*Yirmi beş yaşını doldurmuş, yüksek hukuk eğitimi almış, en az iki yıl hukuk alanında çalışmış ve yeterli sınavını geçmiş Kazakistan vatandaşları hakim olabilirler. Kanunlarla hâkimlerde diğer şart ve özellikler aranabilir.*” Fıkranın yeni hali: “*Hâkimlik şartları anayasal Kanunla belirlenir.*” 79. madde hakimlik teminatının düzenlendiği bir maddedir. Bu maddenin ilk iki fıkrasında: Mahkemelerin, bağımsızlıkları Anayasa ve kanunlarla korunan daimi hâkimlerden oluştuğu; hakim görevinin, sadece kanunla öngörölmüş nedenlerle sona erdirilebileceği veya durdurulabileceği; hakimlerin, suçüstü yakalanma ve ağır suç işleme durumları hariç, Cumhurbaşkanının, Cumhuriyet Yüksek Yargı Kurulunun görüşü veya Senatonun onayı olmaksızın tutuklanamayacağı, göz altına alınamayacağı, yargı yoluyla idari cezaya çarptırılamayacağı ve hakkında ceza kovuşturulması yapılamayacağı

Anayasa'nın "Yerel Devlet İdaresi ve Yerel Yönetimler" başlıklı 8. kısımda iki maddede değişiklik yapılmıştır. Bunlar 86.⁴⁶ ve 87.⁴⁷

düzenlenmiştir. 3. fıkra da hakimlerin göreve başlama esnasında bağımsız ve tarafsızlığını güvence altına alan bir düzenlemeydi. Bu madde çerçevesinde hakimlerin göreve başlamaları anayasal güvence altına alınmıştı. Hakimlerin mesleki yeterliliklerine ve yaş şartına ilişkin düzenlemeler bir çok devlette kanunlarla düzenlenmiştir. (14 Avrupa devleti, ABD ve Japonya Anayasalarında Hâkimlik Savcılık Mesleği ile Hâkimlik Savcılık Teminatının Düzenlenişine ilişkin geniş bir çalışma için bkz. Hakan Palabıyık, **Çeşitli Ülke Anayasalarında Hâkimlik Savcılık Mesleği ile Hâkimlik Savcılık Teminatının Düzenlenişine**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi Raporu, Kasım 2011; AB Ülkelerinde Hâkim ve Savcılarının mesleğe kabullerine ilişkin güncel ve ayrıntılı bir çalışma için bkz. Fatih Denizkuşları (Editör), "Avrupa Birliği Ülkelerinde Hâkimlik ve Savcılık Yüksek Yargı Organları Yargı Üst Kurulları", Yayına Hazırlayan: Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara 2016, s. 3-39.) Anayasa reformuyla ilgili çalışma grubu başkanı olan Cumhurbaşkanlığı İdaresi Başkanı Adilbek Zhakybekov'da Anayasa'nın değişikliklerden önceki metninde hâkimler için şartların ayrıntılı bir şekilde belirtilmesinin modern uygulama ile tutarlı olmadığını ve bu hususun Anayasal kanunlarla düzenlenerek daha fazla esnek bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu açıdan değişikliğin hukuk devleti açısından sorunlu olmadığı ileri sürülebilir. (<https://ru.sputniknews.kz/analytcs/20170303/1702364/kakieizmeneniya-budut-vneseny-v-konstituciyu-kazahstana.html>, E. T. 15. 11. 2017)

- 44 81. maddenin eski hali: "Kazakistan Cumhuriyeti yüksek mahkemesi, medeni, cezai ve diğer davalara ilişkin yerel ve diğer mahkemelerin üst yargı organı olup, kanunun öngördüğü usul ve kurallar gereğince mahkemelerin faaliyetlerini denetler ve mahkeme uygulamaları hakkında yorumlar yapar." İlgili madde şu şekilde değiştirilmiştir: "Kazakistan Cumhuriyeti'nin yüksek mahkemesi, medeni, cezai ve diğer davalara ilişkin yerel ve diğer mahkemelerin üst yargı organı olup, kanunun öngördüğü durumlarda yetkisinde olan yargıç faaliyetlerini değerlendirir ve adli uygulama konularında açıklama yapar."
- 45 83. maddenin değişiklikten önceki hali: "Savcılık Devlet adına kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelelerinin ve diğer normatif hukuk düzenlemelerinin ülke genelinde zamanında ve aynı şekilde uygulanması üzerinde, arama faaliyetlerinin, tahkikat ve soruşturma işlemlerinin, idari ve yürütme işlerinin yasallığı üzerinde yüksek denetimi gerçekleştirir, her türlü yasadışı işlem ve eylemlerin giderilmesi için karşı önlem alır, ayrıca, Anayasa ve kanunlara aykırı olan kanun ve diğer hukuk düzenlemelerine itiraz eder. Savcılık mahkemede ve davada devlet çıkarlarını temsil eder, ayrıca, kanunla belirlenmiş şekilde ve çerçevede ceza takibatını gerçekleştirir." Değişiklikten sonra ilgili madde: "Savcılık, yasalar çerçevesinde devlet adına, Kazakistan Cumhuriyeti sınırında yasalara uyma konusunda yüksek denetimi gerçekleştirir, mahkemede ve davalarda devlet çıkarlarını temsil eder ve devlet adına ceza takibatını gerçekleştirir."
- 46 86. maddenin 5. fıkrası değiştirilmiştir. Maddenin eski hali: "Maslahatların yetkileri, zamanından önce kanunla belirlenmiş şekilde ve esaslar gereğince

maddelerdir. Bu maddeler yerel yönetimler ve idari personelin atamaları ile görevlerinden alınmalarına ilişkin düzenlemeleri kapsamaktadır.

51-VI 3PK Sayılı Kanun’la yapılan son değişiklik ve ekleme ise Anayasa’nın “*Nihai ve Geçici*” kısmında yer alan 91. maddenin 2. ve 3. fıkralarına ilişkindir⁴⁸.

*Cumhurbaşkanı tarafından, ayrıca kendi kendini feshetmeğe ilişkin karar kabul etmesi durumunda sona erer” (Maslahatlar: Yerel temsili organlar). Fıkranın yeni hali: “Maslahatların yetkileri zamanından önce, Cumhurbaşkanının **kamara başkanları ve başbakanın görüşlerini aldıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından sona erdirilir veya Maslahatların kendisini feshetmeye ilişkin karar alması durumunda sona erer.”***

47 Kazakistan Anayasası’nın 87. maddesinin dördüncü fıkrası değiştirilmiştir. Fıkranın eski hali şu şekildedir: “*Bölgelerin, büyük şehirlerin ve başkentim akimleri, sırasıyla, illerin, büyük şehirlerin ve başkentim Maslahatlarının rızasıyla Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Diğer idari-mülki birimlerinin akimleri **Kazakistan Cumhurbaşkanının belirlediği şekilde** göreve atanır veya seçilir. Cumhurbaşkanı kendi görüşü doğrultusunda akimleri görevden alabilir.”* Fıkranın yeni hali: “*Bölgelerin, büyük şehirlerin ve başkentim akimleri, sırasıyla, illerin, büyük şehirlerin ve başkentim Maslahatlarının rızasıyla Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Diğer idari-mülki birimlerinin akimleri **kanunla belirlenen şekilde atanır veya seçilir ve görevden alınır.** Cumhurbaşkanı kendi görüşü doğrultusunda akimleri görevden alabilir.”* (İngilizce çevirisinde de doğrudan Akim kelimesi kullanılmıştır. “*Akims of the regions, major cities and the capital shall be appointed to office by the President of the Republic from the consent maslikhats accordingly oblasts, major cities and the capital. Akims of other administrative-territorial units shall be appointed or elected to office as well as released from office in the order, determined by law.*” Bkz. <http://www.parlam.kz/en/constitution> E.T. 12.12.2017; Akim/âkim kelimesi Kazakça – Türkçe sözlükte, amir, belediye başkanı, yargıç, vali şeklinde çevrilmiştir. <http://ctle.pau.edu.tr/kztr/index.php> E.T. 12.12.2017) Anayasanın 87. maddesinin 4. fıkrasında yapılan değişiklikler, bölgelerin, başkentim, şehirlerin, illerin, ilçe ve köylerin akimlerinin atanma ve görevden alınmalarına ilişkindir. Anayasa değişikliği öncesi akimlerin atanması veya seçilmesi Cumhurbaşkanının belirlediği şekilde oluyordu. Yapılan değişiklikler sonrasında akimlerin kanunla belirlendiği şekilde göreve başlayacağı düzenlenmiştir.

48 Anayasanın 91. maddesinin 2. fıkrası değiştirilmiş ve bu maddeye 3. fıkra eklenmiştir. 2. fıkranın eski hali şu şekildedir: “*Anayasada belirlenen devletin üniter yapısı ve toprak bütünlüğü, cumhuriyetin yönetim şekli değiştirilemez.*” Aynı fıkranın yeni hali: “*Anayasayla belirtilen Cumhuriyetin bağımsızlığı, üniterliği, toprak bütünlüğü, yönetim biçimi (şekli), bağımsız Kazakistan’ın kurucu ilk Cumhurbaşkanı – Elbaşının faaliyetlerinin temel ilkeleri ile statüsü değiştirilemezdir.*” (Elbaşı: Ebedi lider. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev için kullanılan bir ifadedir. Bkz: Cemile Kınacı, “**Alğa Kazakistan! Elbaşı’nın ‘Geleceğe Bakış: Kamu Bilincinin Modernizasyonu’ Bildirgesi**”, *Kardeş Kalemler*, Y. 11, S.126, Haziran 2017, s. 74 – 77) Anayasa’nın 91. maddesine şu 3. fıkra eklenmiştir: “*Anayasa değişiklikleri ve ekleri 2. maddeye*

Zhakybekov'un da yukarıda bahsettiği gibi değişikliklerin önemli bir kısmı “*parlamentonun rolünü arttırma*”ya ve “*güçlerin yeniden dağıtılması*”na yöneliktir⁴⁹. Biz anayasa değişikliğinin yasama ve yürütme organlarına ilişkin yansımalarını incelediğimiz için parlamentonun rolünü arttıran ve güçlerin yeniden yapılanmasını içeren değişikliklere yer vereceğiz. Bu çerçevede, “*Cumhurbaşkanı*” başlıklı Üçüncü Kısım, “*Parlamento*” başlıklı Dördüncü Kısım ve “*Hükümet*” başlıklı Beşinci Kısım incelenecektir. Anayasa değişikliklerine konu olan her bir madde sırasıyla, önceki ve sonraki halleri tablo şeklinde gösterilerek, ayrıntılı şekilde açıklanmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla değişiklikler yasama ve yürütme başlıkları altında değil, Anayasa'daki sistematiğe bağlı kalarak, “*Cumhurbaşkanı İle İlgili Yapılan Değişiklikler*” (II), “*Yasamaya İlişkin Yapılan Değişiklikler*” (III) ve “*Hükümete İlişkin Yapılan Değişiklikler*”(IV) sıralamasıyla ele alınacaktır.

II. CUMHURBAŞKANI İLE İLGİLİ YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Genel Olarak

Kazakistan Cumhuriyeti'nin siyasal sistemi uzun yıllar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası olduğu için çok partili siyasal hayattan ve parlamenter demokrasiden uzak gelişmişti⁵⁰. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra da uzun bir süre bu kökleşmiş yapıyı değiştirmek hiç kolay olmamıştır. Zira, Azerbaycan, Özbekistan,

uyulduğuna dair Anayasa Konseyinin görüşü alındıktan sonra referandum ile veya Parlamento tarafından gerçekleşir.”

49 <https://www.zakon.kz/4847182-kakie-izmeneniija-budut-vneseny-v.html>, E.T. 12.11.2017.

50 Çetin, post-sosyalist devletlerde sosyalizm sonrası demokrasiye geçiş süreçlerinin başlangıç koşullarının hemen hemen aynı olduğunu ileri sürmektedir. Yazar bu başlangıç koşullarının en önemlilerinin şunlar olduğunu belirtmektedir:

- Tek bir egemen ideolojinin varlığı,
- Özel mülkiyetin olmaması,
- Piyasa ilişkilerinin gelişmemesi,
- Devlet yapısı kurumsal modellerinin benzer olması,
- Siyasi kültürün benzer olması.

Bkz. Çetin, age., s. 32.

Kırgızistan ve Türkmenistan’da olduğu gibi Kazakistan’da da sosyalizm sonrası siyasal kurumsallaşmanın temel taşıyıcı gücünü eski bürokratik elitler üstlenmişler ve önceki dönemdeki alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir⁵¹. Bu çerçevede, bu ülkelerde hükümet biçimi tercihinin otoriter başkanlık veya yarı-başkanlık sistemleri temelinde oluştuğu dikkat çekmektedir⁵².

1995 Anayasa’nın 2. maddesinde, Kazakistan hükümet biçiminin başkanlık sistemi olduğu yazmaktadır. Sistemin klasik başkanlık sisteminden uzak olduğu, Anayasa’da otoriter bir başkanlık modeli öngörülmediği iddia edilebilir⁵³. Ancak 2007 yılından itibaren Anayasa’da yapılan değişikliklerle siyasal rejimin demokratik yönünün güçlendirilmeye çalışıldığı ve hükümet biçiminin parlamenter sisteme doğru evrilmeye başladığı dikkat çekmektedir⁵⁴. Özellikle 2017 yılında yapılan değişiklikler, Cumhurbaşkanı’na ait bazı yetkilerin hükümet ile yasama organına devredilmesine ilişkindir⁵⁵. Parlamentonun yetkileri

51 Heywood’a göre, post – sosyalist devletlerin özelliklerinden biri, sosyalist dönemin siyasi ve kültürel sonuçlarıyla uğraşma ihtiyacı içinde olmalarıdır. Komünist parti iktidarında sıkı bir sansürle muhalefetin sindirilmiş olması, katılımı, müzakereyi ve mutabakatı öne çıkaran bir yurttaşlık kültürünün oluşmasını engellemiştir. Bu durum sosyalizm sonrasında da komünist partilerin bir istikrar unsuru olarak etkinliklerinin devam etmesini sağlamıştır. Heywood, age., s. 345; Özbudun’a göre de bazı Sovyet Cumhuriyetleri’nin totaliter geçmişlerinin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine oranla çok daha uzun oluşu ve devlet olma (stateness) sorununa ilişkin zorluklar liberal demokrasiyi pekiştirmek konusunda başarısız olmalarına yol açmıştır. Ergun Özbudun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 10.

52 Haluk Alkan, “**Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu**”, *BİLİG Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 61, Bahar 2012, s. 2.

53 Kazakistan’ın anayasal düzeninin ve siyasal sisteminin büyük oranda etkilendiği 1993 Rusya Anayasası’nın da, yürütme organına çok fazla ve Rus parlamentosu Duma’ya çok az güç verdiği görülmektedir. Rus toplumu tarafından itirazla karşılanmayan bu durum, yeni rejim sonrası anarşiyi önlemek ve ekonomiye istikrara kavuşturmak için güçlü bir yürütme ihtiyacından kaynaklandığı ileri sürülebilir. (Bkz. Roskin, Cord, Medeiros, Jones, age., s. 109.) Benzer gerekçelerin başlangıçta Kazakistan için de geçerli olduğu iddia edilebilir. Ancak günümüzde geçiş döneminin sona erdiğinin altını çizmek gerekir.

54 Değişikliklere ilişkin genel bilgiler için “*Giriş*” başlığına bakınız.

55 Aynı yönde bkz. <https://www.zakon.kz/4847182-kakie-izmeneniya-budut-vneseny-v.html>, E.T. 12.11.2017.

arttırılmış, bu sayede kuvvetler arasında denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı seçilme şartları da değiştirilmiştir.

B. Anayasa'nın 41. Maddesindeki Değişiklikler

Anayasa'nın 41. maddesinin 2. fıkrası	
Eski Hali:	Yeni Hali:
<p>m. 41, f. 2 -) Doğuştan Kazakistan vatandaşı, en az kırık yaşını doldurmuş, Kazakistan'da son 15 yıl ikamet etmiş, devlet dilini akıcı kullanabilen her vatandaş Cumhurbaşkanı seçilebilir.</p>	<p>m. 41, f. 2-) Doğuştan Kazakistan vatandaşı, en az kırık yaşını doldurmuş, Kazakistan'da son 15 yıl ikamet etmiş, devlet dilini akıcı kullanabilen ve yükseköğretim sahibi olan Kazakistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı adayı olabilir. Anayasal kanunlarla adaylarda diğer şart ve özellikler aranabilir.</p>

Anayasanın 41. maddesinin 2. fıkrasına ilişkin yapılan değişiklik Cumhurbaşkanlığına aday olabilme şartlarına ilişkindir. Maddenin önceki halinden farklı olarak yüksek eğitim sahibi olma şartı getirilmiş ve adaylarda aranan diğer koşulların anayasal kanunla aranabileceği belirtilmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin 28.09.1995 tarihli 2464 sayılı "*Kazakistan Cumhuriyeti'nin Seçimlerine İlişkin*" kanununun 54. maddesinde cumhurbaşkanı adaylarında aranacak şartlar belirtilmiştir. Anayasayla birlikte adı geçen kanunda da değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu şartlar daha da zorlaştırılmıştır⁵⁶.

Adaylar anayasanın 41. maddesinin 2. fıkrası ile 33. maddenin 3. fıkralarına tabiyken⁵⁷, Anayasa değişikliklerinden sonra 2464 sayılı

⁵⁶ 28.09.1995 tarihli 2464 sayılı "*Kazakistan Cumhuriyeti'nin Seçimlerine İlişkin*" kanun m. 54.

⁵⁷ 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasanın 33. maddesinin 3. fıkrasına göre seçilme ve seçmen olabilme için kasıtlı bir suçtan hapis cezası almamış olmak ve akıl hastalığı nedeni ile kısıtlı olmamak gerekmektedir.

kanunun 54. maddesinde cumhurbaşkanı adaylarından yükseköğretim sahibi ve kamu hizmetlerinde en az 5 sene iş deneyimi şartı aranacağı belirtilmiştir.

C. Anayasa'nın 44. Maddesindeki Değişiklikler

Anayasa'nın 44. maddesinin 3., 8., 9., 10-1, 18. fıkraları	
Eski Hali:	Yeni Hali:
<p>m. 44, f. 3 -) (<i>Cumhurbaşkanı</i>)⁵⁸, Parlamento Meclisinde⁵⁹ temsil edilen siyasi parti grupları ile yapılan istişareler sonrasında, Cumhuriyetin başbakan adayını onaylamak üzere Meclise sunar; Meclisin onayından sonra, Cumhuriyetin Başbakanını atar; onu görevinden alır; başbakanın önerisi üzerine Cumhuriyet Hükümetinin yapısını belirler, Hükümet dışındaki merkezi yürütme organlarını kurar, fesheder veya yeniden yapılandırır. Cumhuriyet Hükümet üyelerini atar; Dışişleri, Savunma, İçişleri ve Adalet Bakanlarını atar; Hükümet üyelerinin görevlerine son verir, Hükümet üyelerinin yeminlerini kabul eder; özel öneme sahip konularda, Hükümet toplantılarına başkanlık eder; Parlamento meclisine kanun tasarısı sunması için Hükümetten istekte bulunur;</p>	<p>m. 44, f. 3 -) (<i>Cumhurbaşkanı</i>) Parlamento Meclisinde temsil edilen siyasi parti grupları ile yapılan istişareler sonrasında, Cumhuriyetin başbakan adayını onaylamak üzere Meclise sunar; Meclisin onayından sonra, Cumhuriyetin Başbakanını atar; onu görevinden alır; başbakanın önerisi üzerine Cumhuriyet Hükümetinin yapısını belirler, Meclisin görüşünü önceden alan başbakanın önerisi üzere hükümet üyelerini atar; kendi istemine göre, Dışişleri, Savunma, İçişleri bakanlarını atar; Hükümet üyelerinin görevlerine son verir, Hükümet üyelerinin yeminlerini kabul eder; özel</p>

58 Bu kelime orijinal metinde yer almamaktadır. Önceki fıkralarda değişiklik olmadığı için maddeyi bütünüyle buraya almadık. Bu durum anlam kaymasına neden olmaktaydı. Bu yüzden anlaşılır olması için tablonun her iki tarafındaki "*Cumhurbaşkanı*" ifadesini metinde burada yer almamasına rağmen biz ekledik.

59 Kazakistan Anayasası'nın 50. maddesinin birinci fıkrasına göre Kazakistan Parlamentosu Meclis ve Senato olmak üzere iki daireden oluşmaktadır. Meclis, Anayasada "*Parlamento Meclisi*" şeklinde geçmektedir. Bundan sonra metinde geçen "*Parlamento Meclisi*" ifadesiyle birinci meclis (Meclis) kastedilmektedir.

Hükümetin ve vilayetlerin, büyük kentlerin ve başkent valilerinin düzenlemelerini tamamen veya kısmen iptal eder veya askıya alır;	öneme sahip konularda, Hükümet toplantılarına başkanlık eder; Hükümetin ve vilayetlerin, büyük kentlerin ve başkent valilerinin düzenlemelerini tamamen veya kısmen iptal eder veya askıya alır;
m. 44, f. 8-) Cumhuriyetin hükümet programlarını onaylar;	m. 44, f. 8-) Kaldırıldı
m.44, f. 9 -) Başbakanın teklifi üzerine devlet bütçesi hesabında bulunan bütün organ ve kurumlarda çalışanların maaşları ve bunların finansmanı için bir bütün oluşturan sistemi onaylar;	m.44, f. 9 -) Kaldırıldı
m.44, f. 10-1 -) Yok	EK. m.44, f. 10-1 -) İnsan ve vatandaşın hak ve özgürlüğünü, ulusal güvenliği, egemenliği ve devlet bütünlüğünü korumak amacıyla, yürürlüğe giren kanunun veya diğer hukuki düzenlemelerin anayasaya uygunluğunun incelemesi için ve anayasasının 91. maddesinin 3. bendinde belirlenen durumlarda görüş almak için Anayasa Konseyine başvurabilir.
m.44, f. 18 -) Kendine bağlı olan Cumhuriyet Devlet başkanlığı koruma hizmetini ve Cumhuriyet muhafız birliğini oluşturur	m.44, f. 18 -) Kendine bağlı olan Cumhuriyetin koruma hizmetini oluşturur

Anayasa'nın 44. maddesi Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini içermektedir. 44. maddenin yirmi bir fıkrasından beşi değişikliklere uğramıştır. Nicelik bakımından neredeyse dörtte bire ulaşan bu değişiklikler, sistem içerisinde bir yenilik arayışının göstergesidir. Ancak aşağıda görüleceği gibi bu değişikliklerin sistem içerisinde Cumhurbaşkanının ağırlığını bütünüyle ortadan kaldırdığı söylenemez.

Yapılan değişikliklere genel olarak bakacak olursak Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının iktidarı daraltılmış ve parlamentoya, siyasi arenada ön plana çıkması yolunda bazı yetkiler tanınmıştır⁶⁰.

Kazakistan Cumhurbaşkanı hükümeti kurma ve devletin programını yerine getirme aşamalarında her daim belirleyici ve son sözü söyleyecek aktör konumundaydı. Anayasa değişikliklerinden önce Cumhurbaşkanı Başbakanı atıyor ve atanmış Başbakanın önerisi üzerine Hükümeti kuruyordu. 44. maddenin 3. fıkrasına yapılan değişiklikler sonrasında Cumhurbaşkanının ve Başbakanın Hükümeti kurma yetkisi Meclisle paylaştırılmıştır. Artık Meclisin onayı ile atanan Başbakanın kendi kabinesini kurmak için bakanlar kurulu listesini öncelikle meclise sunması gerekmektedir. Meclisin görüşü üzerine Cumhurbaşkanı Başbakana kabineyi kurmada son kişi olarak onay vermektedir. Görüldüğü üzere Hükümeti kurma aşamasında Meclise de danışılması gerekmektedir. Saf parlamenter sistemdeki gibi Hükümet Parlamentodan doğrudan çıkmamasına rağmen⁶¹ artık Kazakistan Hükümeti tamamıyla Meclisin görüşü üzerine kurulabilecektir. Fakat yapılan değişiklikle Hükümetin kurulması aşamasında Cumhurbaşkanı bütünüyle devre dışı bırakılmamakta, onunla istişare edilip görüşleri alınarak hükümet kurulabilmektedir. Dolayısıyla hükümet kurulması aşaması Meclis, Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında paylaştırılmıştır.

Ayrıca 44. maddenin 8. fıkrasında Cumhurbaşkanını, Hükümetin hazırladığı programını onaylama yetkisine sahipti. Yapılan değişiklikler sırasında cumhurbaşkanının bu görevi hükümete devrettiği görülmektedir. Aslında Cumhurbaşkanının hükümetin programını

⁶⁰ Eduard Muhamedjanov, **Kazakistan'da Anayasa Değişiklikleri (Artılar, Eksiler ve Öneriler)**, 2017, Almatı, s. 3.

⁶¹ 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa'nın 68. maddesinin 2. fıkrasına: "*Hükümet üyeleri, temsili organlarda vekil olamaz, eğitim, bilim ve diğer yaratıcı faaliyetler dışında herhangi bir ücretli görevde bulunamaz, girişimcilik faaliyeti yapamaz veya kanuna uygun olarak onlara verilen görevler hariç, ticari kurumların yönetim veya denetleme kurulunda görev alamazlar.*"

onaylaması hükümetin işlevsiz ve zayıf bir konumda bırakmaktaydı. Cumhurbaşkanı'nın onaylamış olduğu program dışına çıkamayan hükümet zamanın ve durumun gerektirdiği konularda karar alamıyordu. Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmış olan programın işlevsiz veya gereksiz olduğunu görse bile o programı gerçekleştirmek amacıyla bazı gereksiz harcamalar ile yatırımlar gerçekleştirebilmekteydi. Bu sorunların önüne geçilmek istendiği söylenebilir.

Yine aynı maddenin 9. fıkrasına göre Cumhurbaşkanı, Başbakanın teklifi üzerine devlet bütçesi hesabında bulunan bütün organ ve kurumlarda çalışanların maaşları ve bunların finansmanı için bir bütün oluşturan sistemi onaylama yetkisine sahipti. Yapılan değişiklikler sırasında cumhurbaşkanı'nın bu görevinin kaldırıldığı görülmektedir.

Burada belirtmemiz gereken bir diğer husus, 44. maddede daha önce yer almayan 10-1. fıkrasının eklenmesidir. İnsan hak ve özgürlüğünün, ulusal güvenliğin, egemenliğin ve devlet bütünlüğünün korunması amacıyla, kabul edilen kanun ve diğer düzenlemelerin anayasaya uygunluğunun incelenmesi gerekçesiyle Cumhurbaşkanı'na Anayasa Konseyine başvurma yetkisi verilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı'na anayasanın değiştirilmesi veya anayasaya eklemeler yapılması durumunda bu değişiklikler ve eklemelerin 91. maddenin ikinci fıkrasındaki yasaklara⁶² (değiştirilemez madde) uygunluğu konusunda görüş almak için Anayasa Konseyine başvurabilme yetkisi tanınmıştır.

D. Anayasa'nın 45. Maddesine İlişkin Değişiklikler

Anayasa'nın 45. maddesinin 2. fıkrası	
Eski Hali:	Yeni Hali:
m. 45, f. 2 -) Anayasa'nın 53. maddesinin 4. bendinde öngörülen durumlarda, cumhurbaşkanı kanunlar çıkarır, 61. maddenin 2. fıkrasındaki durumdaysa, cumhuriyet kanunlarının	m. 45, f. 2 -) Kaldırıldı

⁶² "Anayasa'yla belirtilen Cumhuriyetin bağımsızlığı, üniterliği, toprak bütünlüğü, yönetim biçimi (şekli), bağımsız Kazakistan'ın kurucu ilk Cumhurbaşkanı – Elbaşının faaliyetlerinin temel ilkeleri ile statüsü değiştirilemezdir."

uygulanmasına yönelik kanun hükmünde kararname çıkarır.	
---	--

Değişiklikler öncesinde Cumhurbaşkanının anayasanın 45. maddesinin 2. fıkrasına göre kanun ve kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisi bulunmaktaydı. Yapılan değişiklikler sonucunda Cumhurbaşkanının kanun veya kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi kaldırılmıştır. Bu yöndeki bir değişiklik 2017 değişikliklerinin ruhuna uygundur. Zira 2017 değişikliklerinin amacının, Cumhurbaşkanının yetkilerinin daraltılarak yasama organının yetkilerinin genişletilmesi olduğundan yukarıda bahsedilmiştir.

Kaldırılan anayasa maddesi şu şekildeydi: “*Anayasa’nın 53. maddesinin 4. bendinde öngörülen durumlarda, cumhurbaşkanı kanunlar çıkarır, 61. maddenin 2. fıkrasında öngörülen durumdaysa, cumhuriyet kanunlarının uygulanmasına yönelik kanun hükmünde kararname çıkarır*”⁶³. Dolayısıyla anayasaya göre cumhurbaşkanı, parlamento kararını ve görüşünü almadan doğrudan kanun ve kanun hükmünde kararname çıkartabiliyordu⁶⁴. Yeni düzenlemede bu yetkinin kaldırılması son derece önemli bir değişikliktir. Bu maddenin kaldırılmasıyla yasama yetkisinin yalnızca yasama organına bırakılmasının amaçlandığı düşünülebilir.

Cumhurbaşkanının Anayasa’nın 45. maddesinin 1. fıkrasına göre cumhuriyet genelinde bağlayıcı kararname ile emirler çıkarma yetkisi bulunmaktadır⁶⁵. Bu işlemlerin yasama yetkisinin kullanımı anlamına geleceği dolayısıyla ilgili değişikliği anlamsızlaştıracağı akla gelebilir. Ancak genel, soyut, kişilik dışı olan bu işlemler ilk el ve asli yetki ile ortaya çıkmamaktadır. Cumhurbaşkanı kararnameleri ve emirnameleri,

⁶³ 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası’nın **53. maddesinin 4. bendi**: “*Kamaraların bileşik oturumunda Parlamento:4) Savaş ve barışa karar verir;.....*”; **61. maddesinin 2. fıkrasına** göre de, “*Cumhurbaşkanı, kanun tasarılarının görüşülme önceliğini belirlemesi, kanun tasarısının sunulmasını takip eden bir ay içinde Parlamento tarafından görüşülmesini sağlamak üzere, kanun tasarısının ivedilikle görüşülmesi gerektiğini ilan etme hakkına sahiptir. Söz konusu talebin Parlamento tarafından yerine getirilmediği durumda, Cumhurbaşkanı kanun hükmünde Kararname çıkarabilir ve bu kararname, Anayasada öngörülen şekilde Parlamento tarafından yeni kanun kabul edilmesine kadar yürürlükte kalır*”.

⁶⁴ Alkan, age., s. 8.

⁶⁵ 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası’nın **45. maddesinin 1. bendi**: “*1. Kazakistan Cumhurbaşkanı, Anayasa ve kanunlara dayanarak ve uygulanması için Cumhuriyet genelinde bağlayıcı olan kararname ve emirnameler çıkarır.*”

Anayasa ve kanunlara dayanarak ve onların uygulanması için çıkarılabilmektedir. Kanaatimizce, bu işlemler normlar hiyerarşisinde kanunların altında kalmaktadır. Bunlar yürütmenin düzenleyici işlemleridir ve şekli kriter bakımından yürütme fonksiyonudur.

45. maddenin 2. fıkrasında yapılan bu değişiklik yasama yetkisini Parlamenteoya vermekle birlikte Parlamenteonun bu yetkisini her hangi bir etki altında kalmadan gerçekleştireceği anlamına gelmediğini de belirtelim. Kaldırılmış maddenin eski haline göre, 61. maddenin 2. fıkrasında ön görülen durumlarda Cumhurbaşkanı kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisine sahipti. Bu maddede Cumhurbaşkanı kanun tasarılarının görüşülme önceliğinin belirlenmesi yetkisi verilmişti. Ayrıca Cumhurbaşkanı kanun tasarısının sunulmasını takip eden bir ay içinde Parlamento tarafından görüşülmesini sağlamak üzere, kanun tasarısının ivedilikle görüşülmesi gerektiğini ilan etme hakkına sahipti. Söz konusu talebin Parlamento tarafından yerine getirilmediği durumda, Cumhurbaşkanı kanun hükmünde kararname çıkarabiliyor ve bu kararname, Anayasa'da öngörülen şekilde Parlamento tarafından yeni kanun kabul edilmesine kadar yürürlükte kalıyordu. 45. maddenin 2. fıkrası, 53. maddenin 3. fıkrası⁶⁶ ve 61. maddenin 2. fıkrası⁶⁷ hükümleri yasama yetkisinin büyük oranda Cumhurbaşkanı'nın görüşleri doğrultusunda şekillenmesine neden olmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi 45. maddenin 2. fıkrasının ve aşağıda belirtilecek olan 53. maddenin 3. fıkrasının⁶⁸ kaldırılmalarıyla yasama yetkisinin yasama organında belirmesi konusunda çok önemli bir aşama

⁶⁶ 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nın **53. maddesinin 3. fıkrası**: "*Cumhurbaşkanının isteği üzerine, her bir kamaranın milletvekilli üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğuyla, yasama yetkisi azami bir yıl süreyle Cumhurbaşkanı'na devredilebilir.*"

⁶⁷ 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nın **61. maddesinin 2. fıkrası**: "*Cumhurbaşkanı, kanun tasarılarının görüşülme önceliğini belirleme, ayrıca bir kanun tasarısının sunulmasını takip eden bir ay içinde Parlamento tarafından görüşülmesini sağlamak üzere, kanun tasarısının ivedilikle görüşülmesi gerektiğini ilan etme hakkına sahiptir. Söz konusu talebin Parlamento tarafından yerine getirilmediği durumda, Cumhurbaşkanı kanun hükmünde Kararname çıkarabilir ve bu kararname, Anayasa'da öngörülen şekilde Parlamento tarafından yeni kanun kabul edilmesine kadar yürürlükte kalır.*"

⁶⁸ Bu madde, aşağıda III. B. "*Anayasa'nın 53. Maddesinde Yapılan Değişiklikler*" başlığı altında incelenmiştir.

kaydedilmiş olmakla birlikte, 61. maddenin 2. fıkrasındaki değişiklik⁶⁹ yasalaşma sürecinde cumhurbaşkanının etkisinin sürmesine yol açmaktadır. Zira 61. maddenin 2. fıkrasının yeni haline göre, yine Cumhurbaşkanı, kanun tasarılarının görüşülme önceliğini belirleme hakkına sahiptir. Kanun tasarısının sunulmasını takip eden iki ay içerisinde Parlamento tarafından öncelikli olarak gündeme alınması gerekir. Bu yetki klasik parlamenter sistemde devlet başkanının konumuyla uyumsuzdur.

Görüldüğü gibi değişiklikler sonrasında cumhurbaşkanlığına aday olabilme şartları zorlaştırılmış; cumhurbaşkanının ve başbakanın hükümeti kurma yetkisi meclisle paylaştırılmış; cumhurbaşkanının hükümetin hazırladığı programı onaylama yetkisi hükümete devredilmiş; kanun ve kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi kaldırılmıştır. Dolayısıyla cumhurbaşkanının hükümetin oluşumunda, çalışmasında ve yasama fonksiyonunun yerine getirilmesindeki görev ve yetkileri daraltılmıştır. Kuşkusuz yapısal bu dönüşümlerin pratik hayatta anlam kazanıp kazanmadığını zaman gösterecektir.

III. YASAMAYA İLİŞKİN YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

A. Anayasa'nın 49. Maddesinde Yapılan Değişiklikler

Anayasa'nın 49. maddesinin 1. fıkrası	
Eski Hali:	Yeni Hali:
m. 49, f. 1 -) Kazakistan Cumhuriyeti'nin parlamentosu, yasama işlevini yerine getiren , cumhuriyetin en üst temsili organıdır.	m. 49, f. 1 -) Kazakistan Cumhuriyeti'nin parlamentosu, cumhuriyetin en üst temsili yasama organıdır .

Anayasanın 49. maddesinin 1. fıkrasında parlamentonun statüsü ile faaliyetine vurgu yapılmaktadır. Değişiklikten önceki düzenlemede parlamentonun devletin yasama işlevini yerine getiren en üst temsili organı olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla parlamentonun dışında da yasama işlevini yerine getiren başkaca organların olabileceğine kapı aralanmıştı. Burada cumhurbaşkanına kanun ve kanun hükmünde

⁶⁹ Bu fıkra, aşağıda III. E. "Anayasa'nın 61. Maddesinde Yapılan Değişiklikler" başlığı altında incelenmiştir.

kararname çıkarması yetkisi veren 45. maddenin ikinci fıkrasına gönderme yapıldığı iddia edilebilir. 2017 Anayasa değişikliğinden sonra yasama işlevini yerine getiren kelimesinin yerine, parlamentonun yasama organı olduğu vurgusu yapılmıştır. 45. maddede yapılan değişiklikle uyumlu bir değişiklik olduğu görülmektedir. Böylece yasama fonksiyonunun sadece parlamentoya ait olduğu ifade edilmektedir.

B. Anayasa'nın 53 maddesinde Yapılan Değişiklikler

Anayasa'nın 53. maddesi.	
Eski Hali:	Yeni Hali:
m. 53, f. 3 -) Cumhurbaşkanının isteği üzerine, her bir kamaranın üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğuyla, yasama yetkisi azami bir yıl süreyle Cumhurbaşkanına devredilebilir.	m. 53, f. 3 -) Kaldırıldı

2017 değişikliklerinden önce Anayasa'nın 53. maddesinin 3. fıkrasına göre cumhurbaşkanının talebi üzerine üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğu ile yasama yetkisi bir yıllığına cumhurbaşkanına devredilebiliyordu. Cumhurbaşkanı kendisine bağlı olan parlamentonun onayını da alarak hem yasa çıkarma hem de çıkardığı yasaları uygulama yetkisine sahip olabiliyordu. Gerçekleştirilen reform sonucunda cumhurbaşkanının bu yetkileri de kaldırılmıştır. Böylece yasama yetkisinin bütünüyle yasama organının eline geçmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Kaldırılan 53. maddenin 3. fıkrası şu şekildeydi: “*Cumhurbaşkanının istediği üzerine, her bir kamaranın üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğuyla, yasama yetkisi azami bir yıl süreyle Cumhurbaşkanına devredilebilir*”. Bu madde yürürlükteyken bu güne kadar uygulamada parlamento tarafından cumhurbaşkanına yasama yetkisi devredilmemiştir. Bu maddenin kaldırılması cumhurbaşkanının bir yıl boyunca yasa yapma faaliyetine sahip olma imkânını ortadan kaldırmıştır. Yasama organının bağımsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından oldukça önemli bir değişikliktir.

C. Anayasa'nın 55. Maddesine Yapılan Ekleme

Anayasa'nın 55. maddesine EK 1-1. fıkrası eklenmiştir.	
Eski Hali:	Yeni Hali:
	EK. m. 55, f. 1-1 -) Kazakistan Cumhurbaşkanının önerisi üzerine Cumhuriyetin İnsan Hakları Denetçisinin beş seneliğine seçilmesi ve görevden alınması

Kazakistan Cumhuriyeti'nde 19 Eylül 2002 tarih ve 947 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararıyla İnsan Hakları Denetçiliği kurulmuştu. 2017 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle İnsan Hakları Denetçiliği anayasal bir statüye kavuşturulmuştur.

Anayasa Komisyonunun başkanı İgor Rogov'ın yaptığı açıklamaya göre, İnsan Hakları Denetçisinin seçilmesi ile görevden alınmasına dair düzenlemenin Anayasa'da yer alması 2007 yılında Venedik komisyonunun verdiği tavsiye kararından kaynaklanmaktadır. Bu tavsiye kararında insan hakları denetçisinin faaliyeti ile seçilme usulünün anayasal düzeyde belirtilmesi ve parlamento çoğunluğu tarafından göreve gelmesi gerekliliği belirtilmiştir⁷⁰. Yapılan değişiklikte insan hakları denetçisinin cumhurbaşkanınca önerilip parlamento çoğunluğuyla değil sadece senato çoğunluğu tarafından seçileceği düzenlenmiştir. Anayasa'nın 55. maddesi sadece senatonun yetkisini kapsamaktadır⁷¹. Dolayısıyla cumhurbaşkanı tarafından önerilmiş olan insan hakları denetçisinin göreve gelmesi ve aynı şekilde cumhurbaşkanının önerisi üzerine görevden alınması parlamentonun üst kamarasını oluşturan senatonun onayı ile gerçekleşecektir.

⁷⁰ Rogov, agw.

⁷¹ 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasının 55. maddesi, "Aşağıdakiler sadece Senatonun yetkisindedir:" şeklinde başlamaktadır.

D. Anayasa'nın 57. Maddesinde Yapılan Değişiklik

Anayasa'nın 57. maddesinin 6. fıkrası	
Eski Hali:	Yeni Hali:
<p>m. 57, f. 6 -) Kamara milletvekilleri üye tam sayısının en az üçte birinin kararıyla Hükümet üyelerinden faaliyetlerine ilişkin rapor isteyebilir. Bu raporun sonucunda, Kamara milletvekilleri üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğuyla, Hükümet üyesinin kanunları ihlal ettiği gerekçesiyle görevden alınmasına ilişkin cumhurbaşkanına müracaatta bulunabilir. Eğer cumhurbaşkanı bu müracaatı geri çevirirse, milletvekilleri ilk müracaat tarihinden altı ay sonra kamara milletvekili üye tam sayısının en az üçte iki çoğunluğuyla Hükümet üyesinin görevden alınmasına ilişkin konuyu tekrar Cumhurbaşkanının gündemine getirebilir. Bu durumda Cumhurbaşkanı Hükümet üyesini görevden alır.</p>	<p>m. 57, f. 6 -) Kamara milletvekilleri üye tam sayısının en az üçte birinin kararıyla, Hükümet üyelerinden faaliyetlerine ilişkin rapor isteyebilir. Bu raporun sonucunda, Kamara milletvekilleri üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğuyla, Hükümet üyesinin kanunları ihlal ettiği gerekçesiyle görevden alınmasına ilişkin cumhurbaşkanına müracaatta bulunabilir. Bu durumda cumhurbaşkanı hükümet üyesinin görevine son verir.</p>

Yasama organına ilişkin yapılan değişikliklerin birisi de parlamentonun, görevi esnasında hükümet üyelerinin denetimine ilişkindir. Parlamentonun her bir kamarası, ayrı ayrı hükümet üyelerini bireysel olarak denetleyebilmektedir⁷². Her bir kamaranın milletvekilleri, üye tam sayısının en az üçte birinin kararıyla Hükümet üyelerinden faaliyetlerine ilişkin rapor isteyebilir. Bu raporun

⁷² 57. madde bir bütün olarak incelendiğinde 6. fıkrada belirtilen denetim yetkisini her bir kamaranın bir birinden bağımsız bir biçimde yerine getirebileceği anlaşılmaktadır. Zira 57. maddenin ilk cümlesinde "Parlamentonun her bir kamarası diğer kamaradan bağımsız olarak aşağıdakileri gerçekleştirir: ..." ifadesine yer verilmektedir.

sonucunda, kamara milletvekilleri üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğuyla, Hükümet üyesinin kanunları ihlal ettiği gerekçesiyle görevden alınmasına ilişkin cumhurbaşkanına müracaatta bulunabilmektedir. Hükümet üyesinin görevini kaybetmesiyle sonuçlanan bu prosedür Kamaralar ve Cumhurbaşkanı arasında paylaştırılmıştır.

Değişikliklerden önce Parlamentonun hükümet üyelerinden birisini düşürebilmesi zordu ve bu konuda cumhurbaşkanının etkisi çok büyüktü. Parlamentonun üçte iki oy çoğunluğu ile hükümet üyesinin düşmesine ilişkin gündeme getiren müracaatını cumhurbaşkanı geri çevirme yetkisine sahipti. Yani cumhurbaşkanı, hükümet üyesinin görevde kalmasını sağlayabilirdi. Böyle bir durumu aşmak için parlamento altı ay sonra tekrar görevden alma konusunu, aynı yolu takip ederek gündeme getirmesi gerekiyordu. İkinci defa parlamentonun müracaatıyla karşılaşan cumhurbaşkanı, hükümet üyesinin görevine son vermek zorunda kalıyordu. Artık, 2017 değişiklikleri sonrasında, bu prosedür daha kolaylaştırılarak parlamentonun ilk müracaatından sonra cumhurbaşkanı tarafından hükümet üyesinin görevine son verilmesi düzenlenmiştir⁷³. Bu konudaki Cumhurbaşkanının yetkisi daraltılmıştır.

E. Anayasa'nın 61. Maddesinde Yapılan Değişiklik

Anayasa'nın 61. maddesinin 2. fıkrası	
Eski Hali:	Yeni Hali:
<p>m. 61, f. 2 -) Cumhurbaşkanı, kanun tasarılarının görüşülme önceliğini belirleme, ayrıca bir kanun tasarısının sunulmasını takip eden bir ay içinde Parlamento tarafından görüşülmesini sağlamak üzere, kanun tasarısının ivedilikle görüşülmesi gerektiğini ilan etme hakkına sahiptir. Söz konusu talebin Parlamento tarafından yerine getirilmediği durumda, Cumhurbaşkanı kanun hükmünde</p>	<p>m. 61, f. 2 -) Cumhurbaşkanı, kanun tasarılarının görüşülme önceliğini belirleme hakkına sahiptir. Kanun tasarısının sunulmasını takip eden iki ay içerisinde Parlamento tarafından öncelikli olarak gündeme alınmasını gerektirir.</p>

⁷³ № 51-VI3PK sayılı 10 Mart 2017 tarihli, **Kazakistan Cumhuriyetinin Anayasa Değişikliğine İlişkin Yasası**, 15. madde.

Kararname çıkarabilir ve bu kararname, Anayasa’da öngörülen şekilde Parlamento tarafından yeni kanun kabul edilmesine kadar yürürlükte kalır.	
---	--

Anayasa’nın 61. maddesinin 2. fıkrasına yönelik yapılan değişikliğe ilişkin açıklamalar yukarıda belirtilmiştir⁷⁴. Burada tekrar özetleyecek olursak değişiklikler neticesinde cumhurbaşkanının kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi kaldırılmıştır. Fakat cumhurbaşkanının kanun tasarılarının görüşülme önceliğini belirleme hakkı devam etmektedir.

IV. HÜKÜMETE İLİŞKİN YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

A. Anayasa’nın 64. Maddesinde Yapılan Değişiklik

Anayasa’nın 64. maddesinin 2. fıkrası	
Eski Hali:	Yeni Hali:
m. 64, f. 2 -) Hükümet, kolejyal bir organdır ve bütün faaliyetlerinden dolayı Cumhurbaşkanı karşısında sorumludur, ayrıca Anayasa’da belirtilen durumlarda Parlamento Meclisi ve Parlamento önünde sorumludur.	m. 64, f. 2 -) Hükümet, kolejyal bir organdır ve bütün faaliyetlerinden dolayı Cumhurbaşkanı ve Parlamento karşısında sorumludur.

Anayasa değişiklikleri öncesinde 64. maddenin 2. fıkrasına göre Hükümet siyasi açıdan sadece Cumhurbaşkanına karşı sorumluydu. Öte yandan 2007 yılında yapılan Anayasa değişiklikleriyle milletvekillerinin üye tam sayısının en az üçte birinin isteği üzerine Parlamento’nun her iki kamarası karşısında da sorumlu tutulabileceği ön görülmüştür⁷⁵. 2007 yılında yapılan anayasa değişikliklerinde, Parlamenteonun önemini

⁷⁴ II. D. “Anayasanın 45. Maddesine İlişkin Değişiklikler” adlı başlık.

⁷⁵ Toleubekova, s. 3-4; Viktor Malinovskiyi, “Kazakistan’da Anayasa Modernizasyonu”, 2012, *Kazak Dergisi*, Almatı, <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=203>, E.T. 10.09.2017.

arttırmak amacıyla Hükümetin, Parlamentonun istemi üzerine hesap vermesi zorunlu kılınmıştır. 2017 değişiklikleriyle bu mekanizma daha da kolaylaştırılmış, Cumhurbaşkanı'nın veto yetkisi kaldırılmıştır. Bu husus yukarıda incelenmiştir.

57. maddenin 6. fıkrasının yeni haline göre; “*Kamara milletvekilleri üye tam sayısının en az üçte birinin isteği üzerine, Hükümet üyelerinden faaliyetlerine ilişkin rapor isteyebilir. Bu raporun sonucunda, Kamara milletvekilleri üye tam sayısının üçte iki oy çoğunluğuyla, Hükümet üyesinin kanunları ihlal ettiği gerekçesiyle görevden alınmasına ilişkin Cumhurbaşkanı'na müracaatta bulunabilir. Bu durumda Cumhurbaşkanı Hükümet üyesinin görevine son verir.*” 64. maddenin 2. fıkrasında ifade edilen “*Anayasada belirtilen durumlar*” yukarıda belirtilen 57. maddenin 6. fıkrasına işaret etmektedir.

2017 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle, tablodan da görüldüğü gibi Hükümetin hem Cumhurbaşkanı'na hem de Parlamenta'ya karşı sorumlu tutulduğu belirtilmiştir. Hükümetin Parlamenta'ya karşı sorumluluğu Anayasa'da açıkça statüye kavuşturulmuştur. Böylece 2007 yılında Kazakistan Parlamentosunun hükümeti denetlenmesi yönündeki anayasal reformun amacına 2017 yılında ulaşıldığı söylenebilir. Yukarıda 57. maddenin 6. fıkrasındaki değişiklik incelenirken ilgili madde de hükümet üyelerinin Cumhurbaşkanı'na ve Parlamenta'nın her iki kamarasına karşı bireysel sorumluluğunun düzenlendiğinden bahsedilmişti. Bu fıkrada yapılan değişiklikle⁷⁶ birlikte artık Hükümet hem Cumhurbaşkanı'na hem de Parlamenta'ya karşı sorumludur.

B. Anayasa'nın 66. Maddesinde Yapılan Değişiklikler

Anayasa'nın 66. maddesinin 1., 8., ek 9-1. fıkraları	
Eski Hali:	Yeni Hali:
m.66, f. 1 -) Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hükümeti: Devletin sosyo – ekonomik politikasının, onun savunma gücünün, güvenliğinin, kamu düzeninin sağlanmasının temel yönlerini belirler ve bunların	m.66, f. 1 -) Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hükümeti: Devletin sosyo – ekonomik politikasının, onun savunma gücünün, güvenliğinin, kamu düzeninin sağlanmasının temel yönlerini belirler ve bunların

⁷⁶ 64. maddenin 2. fıkrası kastedilmektedir.

gerçekleştirilmesini organize eder.	gerçekleştirilmesini organize eder, cumhurbaşkanı ile görüşükten sonra devlet programını onaylar ve uygulanmasını sağlar.
m.66, f. 8 -) Hükümete girmeyen merkezi yürütme organlarının yöneticilerini göreve atar ve görevden alır.	m.66, f. 8 -) Kaldırıldı
EK. m.66, f. 9-1-)	EK. m.66, f. 9-1-) Cumhurbaşkanının görüşünü aldıktan sonra, devlet bütçesi hesabında bulunan bütün organ ve kurumlarda çalışanların maaşları ve bunların finansmanı için bir bütün oluşturan sistemi onaylar.

Hükümete ilişkin yapılan diğer bir düzenleme, Anayasa'nın 66. maddesinin 1. fıkrasında yer alan, devletin programını ve sosyo-ekonomik politikasını belirleme konusundadır. Eskiden hükümet bu programı hazırlarken cumhurbaşkanının onayına sunuyordu. Anayasa'nın 44. maddesinin 8. fıkrasının eski hali Cumhurbaşkanına Hükümetin hazırladığı programı onaylama yetkisi vermektedir. 2017 değişiklikleriyle bu faaliyeti yürütürken sadece cumhurbaşkanının görüşünü alması zorunlu kılınmıştır. Anayasa'nın sözel yorumundan Cumhurbaşkanının görüşünün bağlayıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanına ait yetkilerin hükümete delege edilmesinin başka bir örneğini yansıtan bu düzenleme, 2017 değişikliklerinin amacıyla örtüşmektedir.

Ayrıca Anayasa'nın 66. maddesine ek olarak 9-1. fıkrası eklenmiştir. Anayasa değişiklikleri öncesinde bu fıkranın içeriğini kapsayan konu cumhurbaşkanının görev ve yetkileri kısmını oluşturan 44. maddenin 9. fıkrası idi. Eskiden Hükümet tarafından hazırlanmış olan bütün organ ve kurumlarda çalışanların maaşlarını oluşturan sistemi Cumhurbaşkanı onaylıyordu. 2017 yılında yapılan değişiklikler sonucunda artık Cumhurbaşkanına ait olan yetki Hükümete kısmen geçmiştir. Kısmen geçme sebebi de aynı şekilde hazırlanmış olan bütçe ve maaş sisteminin Cumhurbaşkanının görüşü üzerine Hükümet tarafından onaylanıyor

olmasıdır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltılması söz konusudur.

Her iki fıkrada da Cumhurbaşkanının görüşüne başvuruluyor olması sistem içerisinde devlet başkanının etkinliğini koruduğunu göstermektedir. Bu konularda Hükümetin bağımsız bir organ olarak hareket edebilmesi kuşku gözükmektedir. Zira Hükümetin Cumhurbaşkanından bağımsız bir politika oluşturabilmesi yarışmacı bir partiler sisteminin ve parti içi demokrasinin varlığına bağlıdır. Henüz Kazakistan’da siyasal sistemin gerçek anlamda liberal anayasacılık hareketlerini yansıttığı söylenemez.

C. Anayasa’nın 67. Maddesinde Yapılan Değişiklik

Anayasa’nın 67. maddesinin 4. fıkrası	
Eski Hali:	Yeni Hali:
m. 67, f. 4 -) Hükümet, faaliyetlerinin başlıca yönleri ve onun tüm önemli kararları hakkında Cumhurbaşkanına rapor sunar	m. 67, f. 4 -) Hükümet, faaliyetlerinin başlıca yönleri ve onun tüm önemli kararları hakkında Cumhurbaşkanına ve Parlamento ya rapor sunar.

1995 Anayasası’nın değişikliklerden önceki halinde hükümetin yetki ve görevleri Cumhurbaşkanında toplanmış bulunmaktaydı. Hükümet tamamıyla Cumhurbaşkanının idaresi altındaydı. Yapılan değişiklikler sırasında Hükümet, faaliyetleri ile takip ettiği siyasetinden dolayı artık sadece Cumhurbaşkanına değil aynı zamanda Parlamento önünde de sorumlu tutulmaktadır. Dolayısıyla yeni Anayasa’nın 67. maddesinin 4. fıkrasında yapılan düzeltmeler hükümetin tüm önemli kararları ile başlıca faaliyetlerinde Parlamento ile Cumhurbaşkanının onayını almak zorundadır şeklinde anlaşılabilir. Bu değişiklik 64. maddenin 2. fıkrasındaki değişikliği tamamlamaktadır.

D. Anayasa’nın 70. Maddesinde Yapılan Değişiklik

Anayasa’nın 70. maddesinin 1. fıkrası	
Eski Hali:	Yeni Hali:
m. 70, f. 1 -) Hükümet, yeni seçilmiş Cumhurbaşkanı önünde yetkilerini iade eder.	m.70, f. 1 -) Hükümet, yeni seçilmiş Parlamento Meclisi önünde yetkilerini iade eder.

Önemli bir değişiklik de hükümetin görevinin sona ermesiyle ilgilidir. Bu husus da hükümet biçiminin tespitinde oldukça önemli veri sunmaktadır. Anayasa'nın 70. maddesinin 1. fıkrasına göre, hükümet yeni seçilen Cumhurbaşkanı önünde görevini iade etmek zorundaydı. Diğer bir ifadeyle yeni bir Cumhurbaşkanı göreve başladığında mevcut hükümet görevini bırakmak zorundaydı. Artık yeni düzenleme ile hükümet Parlamento seçimlerinin yenilenmesi durumunda istifa etmek zorundadır. Dolayısıyla bu durumda siyasi alanda Parlamento ile Hükümet arasında dayanışma ve istikrarlı bir çalışma ortamı oluşturulması mümkündür. Görüldüğü gibi bu iş birliği her ne kadar Anayasa'nın 2. maddesinde, başkanlık⁷⁷ olduğu yazılsa da sistemi parlamenter sisteme yaklaştırmaktadır.

SONUÇ

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını ilan eden ve sosyalist rejimden ayrılan devletlerden birisi de Kazakistan Cumhuriyeti'dir. Sosyalizm sonrası ilk anayasasını 1993 yılında yapan Kazakistan Cumhuriyeti, 1995 yılında günümüzde yürürlükte olan Anayasa'yı kabul etmiştir. Kazakistan, 1995 yılında Anayasa'sını kaleme alırken devlet başkanı özelinde güçlü yürütme öngörmüştür. Cumhurbaşkanı'nın sadece yürütme konusunda değil, yasa yapma sürecinde de etkin olduğu görülmektedir. Bu çerçevede devlet başkanının yetkilerinin parlamenter demokrasilerde kabul görülenin ötesinde olduğu iddia edilebilir. Anayasa'nın ilk halinin öngördüğü yasama ve yürütme ilişkileri, ne sert kuvvetler ayrılığına dayanan başkanlık sistemini, ne de klasik parlamenter sistemin özelliklerini yansıtmaktadır.

1995 Anayasası demokratik standartların yükseltilmesi amacıyla dört defa değişikliğe uğramıştır. İlk anayasa değişikliği 1998, ikincisi 2007, üçüncüsü de 2011 yılında gerçekleşmiştir. Dördüncü ve son değişiklikler 2017 yılında yapılmıştır. Bu değişikliklerin yasama ve yürütme organları bakımından oldukça önemli olduğu iddia edilebilir. Cumhurbaşkanı'na ait bazı yetkiler Hükümet ile yasama organına devredilmiş; böylece Parlamento'nun yetkileri arttırılarak kuvvetler arasında denge

⁷⁷ 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. maddesinin 1. fıkrası: “Kazakistan Cumhuriyeti, başkanlık sistemiyle yönetilen üniter bir devlettir.”

oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu değişiklikler, yargı teşkilatı ve yerel yönetimlere ilişkin önemli hususlar da içermektedir. Ancak çalışma yalnızca yasama ve yürütme organlarında yapılan değişikliklere özgülenmiştir. Bu çerçevede değişiklikler Anayasa'daki sistematığe uygun olarak Cumhurbaşkanlığına, Yasamaya ve Hükümete ilişkin olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Cumhurbaşkanlığına ilişkin olarak, aday olabilme şartları zorlaştırılmış; Cumhurbaşkanının ve Başbakanın Hükümeti kurma yetkisi Meclisle paylaştırılmış; Cumhurbaşkanının Hükümetin hazırladığı programı onaylama yetkisi Hükümete devredilmiş; kanun ve kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi kaldırılmıştır.

Yasama organı bakımından, yasama fonksiyonunun parlamentoya ait olduğu ifade edilmiş; Cumhurbaşkanına bir yıl boyunca yasa yapma faaliyetinin devrini düzenleyen hüküm kaldırılmış; Cumhurbaşkanının önerisiyle İnsan Hakları Denetçisinin Parlamento tarafından seçilmesi ve görevden alınması anayasal statüye kavuşturulmuş ve Parlamentoya karşı Cumhurbaşkanının Hükümet üyelerini korumasını sağlayan düzenleme değiştirilmiştir.

Hükümet bakımından en önemli değişiklik, Hükümetin artık sadece Cumhurbaşkanına karşı değil, onunla birlikte parlamento karşısında da sorumlu olmasıdır. Ayrıca, değişiklikler öncesinde hükümet programı Cumhurbaşkanının onayına sunulmaktaydı. Değişikliklerde sadece Cumhurbaşkanının görüşünün alınması zorunlu kılınmıştır. Cumhurbaşkanının görüşü bağlayıcı değildir. Ayrıca, Hükümetin faaliyetlerinin ve önemli kararlarının Cumhurbaşkanı yanında Parlamentoya da rapor sunması gereği öngörülmüştür.

Hükümete ilişkin son değişiklik görevinin sona ermesiyle ilgilidir. Değişiklik öncesinde Hükümet yetkilerini yeni seçilmiş Cumhurbaşkanı önünde iade ederken değişiklik sonrasında, yeni seçilmiş Parlamento Meclisi önünde yetkilerini iade edeceği belirtilmektedir.

Sonuç olarak 2017 değişiklikleriyle Cumhurbaşkanının yetkilerinin bir kısmı Hükümet ve Parlamentoya devredilmiştir. Ancak, bu değişikliklere rağmen, özellikle Hükümetin bağımsız bir organ olarak hareket edebilmesi kuşkulu gözükmektedir. Teoride Hükümetin bağımsızlığına yönelik yapılan bu açılımın uygulamaya yansması, diğer bir ifadeyle Hükümetin Cumhurbaşkanından bağımsız bir politika oluşturabilmesi yarışmacı bir partiler sisteminin ve parti içi demokrasinin varlığına bağlıdır. Henüz Kazakistan'da siyasal sistemin gerçek anlamda liberal anayasacılık hareketlerini yansıttığı söylenemez.

Bununla birlikte, 2017 değişikliklerinin demokratik standartların yükseltilmesi konusunda çok önemli yenilikler getirdiği gözden kaçmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aliefendioğlu, Yılmaz, **Anayasa Yargısı**, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.

Alkan, Haluk, **“Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu”**, *BİLİG Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 61, Bahar 2012, ss. 1-28.

Almatbayeva, Zhuldyz, **“Kazakistan'da Anayasa Reformu Kozmetik Onarım mı Yoksa Sermaye Onarımı mı?”**, *REGNUM*, 03.03.2017, <https://regnum.ru/news/2245213.html>, E.T. 17. 06. 2017.

Almatbayeva, Zhuldyz, **“Kazakistan'da Anayasa Değişikliği, Ne Değişecek?”**, *REGNUM*, 2017, <https://regnum.ru/news/polit/2231477.html>, E.T. 17.06.2017.

Azattık, **“Nazarbayev’in Reformu: Dengeler ve Karşı Güçler”**, <http://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-nazarbaev-peredacha-polnomochii/28259280.html>, E. T. 25.01.2017.

Can, Osman, **Kurucu İktidar**, Alfa, İstanbul 2013.

Çetin, Nursulu, **Kazakistan Siyasi Sisteminde Başkanlık Modeli**, Öztepe Matbaası, Ankara 2016.

Çiçekli, Mehmet Yahya, **Eski SSCB Üyesi Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Devlet Başkanının Anayasal Yetkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

Denizkuşları, Fatih (Editör), **Avrupa Birliği Ülkelerinde Hâkimlik ve Savcılık Yüksek Yargı Organları Yargı Üst Kurulları**, Yayına Hazırlayan: Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara 2016.

Diamond, Larry Jay, **“Thinking About Hybrid Regimes”**, in *Elections Without Democracy*, *Journal of Democracy*, Vol. 13, N. 2, April 2002, pp. 21 – 35.

Döner, Ayhan, **“Yeni Anayasa Sürecinde Hükümet Sistemi Sorunu”**, *İstikrar ve Temsil Paradigmaları Çerçevesinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye*, (Editör: Prof. Dr. N. Talat Arslan), Alfa Aktüel, Ankara 2013, s. 101-121.

Egemen Kazakistan, **“Anayasa Değişikliğine İlişkin Kanun Tasarısının Kamuoyuna Sunulmasına ve Tartışılmasına”** yönelik

25.01.2017 tarihli 141 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 26.01.2017 No 17 (28396).

Egemen Kazakistan, “**Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev’in Devletin Temel Güçlerin Yetki ile Görevlerinin Organlar Arasında Paylaşılması Konusunda Mesajı**”, 26.01.2017, No 17 (28396).

Eren, Abdurrahman, **Anayasa Hukuku Ders Notları**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından basılmıştır, İstanbul 2014.

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, 5. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2014.

Gözler, Kemal, **Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi**, Ekin Kitabevi, Bursa 2001.

Hekimoğlu, Mehmet Merdan, **Anayasa Hukukunda Anti Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye**, Detay Yayıncılık, Ankara 2010.

Heywood, Andrew, **Siyaset**, (4. Edisyon dan çev. Bekir Berat Özipek, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Hasan Yücel Başdemir), Adres Yayınları, 17. Baskı, Ankara 2016.

http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/obrashchenie-prezidenta-respubliki-kazahstan-po-voprosam-pereraspredeleniya-polnomochii-mezhdu-vetvyami-vlasti, E.T. 15.02.2017.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a1ad053f39019.10877575, E.T. 15.11.2017.

<https://ru.sputniknews.kz/analytics/20170303/1702364/kakie-izmeneniya-budut-vneseny-v-konstituciyu-kazahstana.html>, E. T. 15. 11. 2017.

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004029#pos=961;-101, E.T. 07.02.2018.

http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30103613#pos=0;0, E.T. 07.02.2018.

<http://e-history.kz/en/publications/view/723>, E.T. 08.10.2017.

<http://ctle.pau.edu.tr/kztr/index.php>, E.T. 12.12.2017.

<http://www.parlam.kz/en/constitution>, E.T 12.12.2017.

<https://www.zakon.kz/4847182-kakie-izmeneniya-budut-vneseny-v.html>, E.T. 12.11.2017.

<https://www.zakon.kz/4847182-kakie-izmeneniija-budut-vneseny-v.html>, E.T. 12.11.2017.

İba, Şeref / Kılıç, Abbas, **Anayasa Yargısı Dersleri**, Turhan Kitabevi, Ankara 2017.

İba, Şeref, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2017.

İsabayeva, Saule, “*Adaleti Bulamayan Kazakistanlılar Nereye Başvurabilir*”, 2012, <https://www.zakon.kz/4502470-kuda-mogut-obratitsja-kazakhstancy-ne.html>, E.T. 16.08.2017.

Kaboğlu, İbrahim Ö., **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, 11. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul 2016.

Kaboğlu, İbrahim Ö., **Hangi Anayasa?**, İmge, Ankara 2012.

Kembayev, Zhenis, **Constitutional Law of The Republic of Kazakhstan**, Academpress, Almaty-Astana, 2014.

Kınacı, Cemile, “**Alğa Kazakistan! Elbaşı'nın ‘Geleceğe Bakış: Kamu Bilincinin Modernizasyonu’ Bildirgesi**”, *Kardeş Kalemler*, Y. 11, S.126, Haziran 2017, ss. 74 – 77.

Konca, Koray Ali, “**Kazakistan Ülke Raporu**”, Ankara 2012, http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf, E.T. 08.10.2017.

Kopbaev, Botakoz, “**Anayasa Reformu Tartışıldı mı?**”, http://exclusive.kz/a_vy_obsuzhdali_reformu_konstitucii, E.T. 29.03 .2017.

Malinovskiyi, Viktor, “**Kazakistan’da Anayasa Modernizasyonu**”, *Kazak Dergisi*, 2012, Almatı, <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=203>, E.T. 10.09.2017.

Muhamedjanov, Eduard, **Kazakistan’da Anayasa Değişiklikleri (Artılar, Eksiler ve Öneriler)**, Almatı, 2017.

Oğurlu, Yücel, “**An Essay on Main Provisions of Constitution of Kazakhstan on Organization of State and Administration**”, *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 1-4, Y. 2001, ss. 121-128.

Özbudun, Ergun, **Anayasacılık ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.

Özbudun, Ergun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.

Özbudun, Ergun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.

Özsoy Boyunsuz, Şule, **Başkanlı Parlamenter Sistem: Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçildiği Parlamenter Hükümet Modeli ve Türkiye İçin Tavsiye Edilebilirliği**, XII Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2014.

Palabıyık, Hakan, **Çeşitli Ülke Anayasalarında Hâkimlik Savcılık Mesleği ile Hâkimlik Savcılık Teminatının Düzenlenişi**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi Raporu, Kasım 2011.

Rogov, İgor, “Anayasa Değişikliğine İlişkin Yapılan Açıklama”, *Zakon*, 17.03.2017, <https://www.zakon.kz/4849357-igor-rogov-popravki-v-konstituciju.html>, E.T. 17.03.2017.

Roskin, Michael G. / Cord, Robert L. / Medeiros, James A. / Jones, Walter S., **Siyaset Bilimi**, (çev. Atilla Yayla) Adres Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.

Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**, 16. Bası, Beta, İstanbul 2013.

Tilly, Charles, **Demokrasi**, Çev. Ebru Arıcan, 2. Baskı, Phoenix, Ankara 2014.

Toleubekova, Bahitcan, “**2017 Anayasa Reformu: Sorunlar ve Çözümler**”, <http://group-global.org/ru/publication/64963-konstituci-onnaya-reforma-2017-goda-problemy-i-resheniya>, E.T. 15.09.2017.

Türk, Fahri, “**Kazakistan’da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Siyasal Partiler ve Hareketler**”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* C. 4, N. 2, Y. 2012, ss. 11-20.

Vorobiyov, Vladislav, “**Ebedi Hak, Kazakistan Parlamentosu, Nursultan Nazarbayev’e sınırsız sayıda seçilmesine izin verdi**”, *Rusya Gazetesi-RG.RU*, №4368 (0), 19 Mayıs 2007, <https://rg.ru/2007/05/19/nazarbaev.html>, E.T. 07.02.2018.

Yazıcı, Serap, **Başkanlık ve Yarı – Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.

Yılmaz, Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara 1996.

Zakon, 06.03.2017, <https://www.zakon.kz/4847412-parlament-rk-prinjal-popravki-v.html>, E.T. 15.03.2017.

10 Mart 2017 tarihli 51-VI 3PK sayılı “Kazakistan Cumhuriyetinin Anayasa Değişikliğine İlişkin Kanun” <http://www.nomad.su/?a=3-201703140040>, E.T. 15.03.2017.

1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029, E.T. 05.02.2018.

28.09.1995 tarihli 2664 sayılı “Kazakistan Cumhuriyetinin Seçimlerine İlişkin” Anayasal Kanunu, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004029, E.T. 05.02.2018.